

МИКОЛА
НЕКРАСОВ

M

H

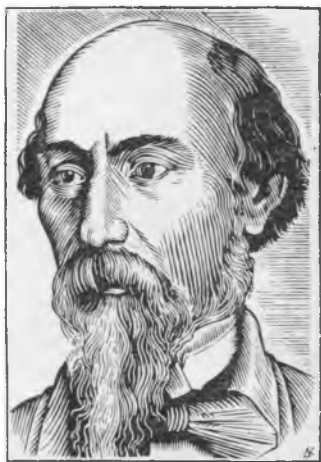
«Сестрою народу» називав М. О. Некрасов (1821—1878) свою музу. Глибока правда цього самовизначення стверджується не тільки його творчістю, що була одним з найбільших досягнень російської літератури, але й усім життям поета-демократа.

До книжки ввійшли «Зелений Шум», «Селянські діти», «Орина, мати солдатська», «Думки біля парадного під'їзду», «Залізниця» та інші перлини лірики великого російського поета.

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІРИКИ

НИКОЛАЙ
НЕКРАСОВ

МИКОЛА НЕКРАСОВ

ЛІРИКА

Переклад з російської

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО» КИЇВ — 1971

**Р1
Н48**

***Впорядкування, вступна стаття
та примітки
Володимира Капустіна*** _____

КНИЖКОВА ФАБРИКА «ЖОВТЕНЬ»

**7—4—1
449—71М**

ЛІРИКА НАРОДНОГО ПОЕТА

Пушкін, Лермонтов, Некрасов... Три велети російської поезії XIX століття, три немеркнучі світила. Некрасов органічно ввібрав неосяжну, кришталево вирізьблену поетичну культуру Пушкіна і Лермонтова. Він майстерно розвинув далі ці традиції високої ідейної напруги, створюючи взірці поезії, що жадібно всотала скарби усної народної творчості.

Некрасову особливо пасують слова Бєлінського про Гоголя як про «поета дійсності». Справді, дійсність складала усе єство поезій Некрасова. Водночас йому до відрази чужими були як прикрашування життя, так і його натуралістичне відбиття.

Уже з свого першого кроку, — якщо поминути незрілу, переважно наслідувальну збірку «Мрії і звуки», — Некрасов — поет демократичного спрямування. А в сорокові роки XIX століття це багато про що промовляло.

Микола Олексійович Некрасов народився 10 грудня 1821-го року. Народився він у родині поміщика, отож змалку був оточений тими соціальними контрастами, що відкарбувалися в його душі на все життя. Він міг би сказати, що всі види і форми кріпосництва були відомі йому у всій

наготі. У вірші «Батьківщина» (1848) поет різко відтворює риси кріпаччини — першої школи його виховання й освіти:

І знов місця знайомі, де пусте життя
Старих батьків моїх — без змісту, без пуття
Текло між бенкетів і між тупого чванства,
Розпусти дикої, мізерного тиранства,
І де тремтячий рій придушених рабів
Дивився з заздрістю на гірших панських
псів;
Де божий світ мені судилося уздріти,
Де я ненавидіть навчився і терпіти,
Де часом зненависть і я в душі ховав.

Ця зненависть з роками мужніла, ставала ширшою за охопленням дійсності й соціально спрямованішою.

Юнаком, добившись до Петербурга в надії здобути освіту та прилучитися до великої культури, Некрасов зіткнувся з жахливими типовими явищами великого міста: нужденним життям знедолених людей «дна», злиденним, до краю безправним животінням.

Поет мусив одчайдушно виборювати право на життя. Виснажлива праця гартувала священне почуття ненависті до існуючого тоді ладу. В той же час юнак гаряче любить зневажених і знедолених, просту людину.

Близькість до Белінського, Чернишевського, Добролюбова розширила й загострила соціальну лірику Некрасова, збагатила форми і зміст його

поезій. У 60-ті роки він виступає як поет революційно-демократичного напрямку. Разом із Салтиковим-Щедріним він — на передовій лінії російської літератури.

Поборники «чистого мистецтва» силкувалися знецінити голос Некрасова, кричали про безталанність, грубий вірш, беззмістовність його творів. Однак Некрасов був і залишався великим російським поетом. Бо що ті недолугі силкування супроти таланту, невідривного від народу, від життя людини праці, освітленої високими принципами, чистими ідеалами!

Особливість лірики Некрасова саме в тому, що вона розкута з рамок «особистої» тематики. Як поет нового історичного етапу і як новатор, він розкрив невичерпні можливості лірики від її інтимних мотивів до величезної соціальної масштабності.

Від 40-х до 70-х років Некрасов високо і незрадливо проніс ясність естетичних принципів, в основу яких були покладені щонайперш поняття народності поезії і творчого обов'язку поета-громадянина. Не випадково тому впродовж усієї творчості Некрасов пише цілий ряд віршів про роль поезії і поета. Так, 1848 року появляється перший програмний вірш цього циклу:

Учора в шостій на Сінну
Зайшов я наостанку;

Там били дівчину одну,
Ще молоду селянку.

З грудей ні звука, ні зітхань,
Лиш бич по тілу свище...
І Музі я сказав: «Поглянь!
Сестра твоя найближча».

Як бачимо, традиційний образ Музи набуває абсолютно нових рис: Муза — сестра селянки-кріпачки, мучена й бита, як і вона, отож болі кріпачки — її болі.

У цьому вірші кожну деталь подано з конкретною точністю: час, місце, зовнішність і внутрішні переживання селянки, хвилювання поета...

Взятий Некрасовим мотив пізніше обростає новими відтінками. У вірші «Муза» (1851) поет відходить від усталених романтичних уявлень про цю «таємничу істоту»:

Ні, Музи лагідної й ніжногомінкої
Ніяк не пригадаю пісні чарівної!

Свою музу він називає «супутницею сумною журних бідаків, народжених для праці, муки і жалів...»:

...В хатині вбогій, димом млистом оповита,
Зігнута працею, недолею прибита,
Вона мені співала — й тужно так дзвені
Її такий простий і жалісливий спів...
А то бентежила ще сон юнацький мій
П'явкою піснею...

Мотиви журби, «розгулу шумного» якнайкраще характеризували народну пісню, оту, що живила поезію Некрасова.

Згодом, у роки 50-ті, він написав вірші «Блажен поет...», «Незнаний я...», «Замовкни, Музо смутку і відплати...» та інші поезії.

У творах цього циклу багато самохарактеристик. Він називає свій вірш суворим, «римованим звуком», плодом життя злиденного, музою смутку і відплати.

У відомому діалозі «Поет і громадянин» (1856) Некрасов устами громадянина стверджує необхідність громадянської поезії, поезії великого соціального звучання і суспільної активності. Він добирає слів вагомого емоційного навантаження:

Син не дивитиметься збоку
На неньку, що в журбі бреде.
Так громадян їх сан високий
На бій за рідний край веде.
Іди сміливо без вагання
За честь вітчизни в бій останній,
За ідеали, за любов...

Звертаючись до поета, громадянин вказує йому на справжню, єдино правильну мету:

Буть громадянин! Муз обранець,
Ти людям присвяти життя...

За 60-их — 70-их років у некрасовських віршах цього циклу дедалі частіше й голосніше звучить

слово «народ» і як об'єкт зображення, і як об'єкт постійних роздумів, і як утвердження народності його творчості. Він з гордістю говорить: «Я ліру присвятив народові своєму...» («Елегія», 1879).

Страждання народні і протест народних мас міста й села склали основний зміст лірики Некрасова. Тема села, життя селянства домінує в його поетичному світі. Змінюються соціальні умови життя, змінюється і тональність поезій, незмінними ж залишаються почуття кровної спорідненості з життям селянина-страждальця, гнів і протест проти його становища. Звичайно, прекрасна поема «Кому на Русі жити добре», чудові «Мороз, Червоний ніс» та «Коробейники» є справжньою енциклопедією селянського життя Росії. Але й лірика Некрасова відбиває через призму художньо-образного сприйняття історію російського селянства впродовж десятиліть. Поезії сповнені болем і гніву, протесту і віри в майбуття. Усі симпатії поета — народові, уся його ненависть — супроти гнобителів. Тому-то вірші його і формою, і змістом контрастні, написані здебільшого за принципом антитези, з використанням усіх багатств літературної й розмовної лексики. Некрасов не мав суперника в знанні народної мови. Він користався нею вільно й широко, підпорядковуючи її своїм літературним задумам.

Поезія Некрасова 40—50-х років з усією силою розкриває сумну дійсність: тяжке життя покріпаченого села, скорботну, нестерпну долю селянина. Вірші «Батьківщина», «Незжата смужка», «На батьківщині», «Забуте село», «Думки біля парадного під'їзду» та інші зливаються в суцільну картину відносин двох світів: поміщицького і селянського. Різкий осуд дикого панства, тиранії і гноблення поєднується з ліричним зображенням селянина, жінки-кріпачки, селянських дітей, їхніх страждань і радощів. Забутість, запустіння, злигодні, фізична виснаженість хлібороба — типові риси кріпосницького села. Для лірики Некрасова характерна чіткість сюжетно-образної структури життєвого матеріалу. Землероб не має вже силоньки («Незжата смужка»):

...Тяжко бідасі — не їсть і не п'є —
Хворість йому підвестись не дає;
Руки, що вивели борозни в полі,
Висохли й звисли, безкровні і кволі,
Очі погасли, і голос пропав!..

Точні деталі портрета хлібороба дають уявлення про художні традиції поета взагалі: реалізм, лаконізм, виразність, емоційну основу вірша, його ритмічну доцільність.

В «Забутому селі» рефрен «Пан приїде скоро...» супроводжує життя старої Ненили, скривджених селян, бідної дівчини Наталі, хлібороба вільного,

які сподіваються, що цей пан милостиво вирішить їхню долю. Та померла Ненила, землю заграбастав лиходій-куркуль, парубка до війська повели, а Наталя вже більше не марить весіллям... Невеликим віршем, двома-трьома штрихами розкрита від початку до кінця доля героїв — селян-кріпаків «забутого села», яке символізує забутість величезного селянського закріпаченого світу.

В «Думках біля парадного під'їзду», користуючись прийомом контрасту (мужики — «В них же й лица засмагли і руки! Сірячина та ще й у латках. По торбині на спинах горбатих, Хрест на шиї і кров на ногах...» і власник розкішних палат, для чийого зображення поет не шкодує їдких сатиричних фарб), Некрасов сягає вершини ліричного пафосу, думаючи гірку думу про долю народу.

Поезія Некрасова про селянина пореформених часів зберігає ті ж риси зображення суперечностей дійсності: звільненому від кріпацтва селянинові дуже далеко до вільного і щасливого життя. У вірші «Воля» поет написав:

Бачте: замість ланцюгів кріпосних
Люди придумали безліч нових.

Ось чому не зникають з його творів мотиви народного горя, бідкування, селянської покори. Дедалі частіше поет запитує в себе про народне

щастя і не завжди знаходить втішну відповідь. Але від невеселих висновків поета рятує, як завжди, віра в народ, в його здоровий і багатий духовний світ. Ця непогасна віра щоразу проривається віршем: то в любові до селянських дітей, то в гуморі і гніві селянина, то в зображенні душевної стійкості селянки. Яку глибоку задушевність таїть вірш «Селянські діти», як щиро автор зізнається: «Люблю я цей погляд дитячого ока...», «О милі плутяги! Хто з ними зазнався, Той, вірю я, любить селянських дітей...» А як багато промовляє нашому серцю хрестоматійний уривок із цього ж вірша: «Раз якось зимою в холодную пору...»

«Селянський» поет Некрасов був водночас одним із чудових поетів-урбаністів. Пушкін і Гоголь проклали цей шлях для багатьох письменників і поетів, які започаткували свою діяльність в 40-і роки (Некрасов, Достоевський). Місто 40—70-их років з його кричущими суперечностями, соціальними контрастами саме в поезії Некрасова розкрилося з найбільшою драматичною силою. Коли конкретніше говорити — то це місто Петербург, з яким було пов'язане майже все життя поета і яке ввібрало в себе всі тодішні лиха.

Деспотизм, жадоба, багатство, шахрайство, моральне спустошення — з одного боку, злидні, приниження, безправність — з другого. Багаті наживаються на праці бідних, саджають їх за ґрати,

штовхають на шлях пияцтва, проституції, злочинів...

Вже в 40-і роки Некрасов створює цілий цикл віршів про безрадісне життя міських низів. Тут і бідняк майстровий, і жінка-повія, і дрібний злодій, і невдаха-письменник.

У вірші «Іду я містом у тьмі непроглядній...» (1847) поет створює найсумнішу модель життя мешканців «пустої, холодної» кімнати, в якій «пару із вуст наших вітер носив». Автор свідомо посилює негативні ознаки: тут і бідний та злий батько, і невдале заміжжя, і життя з хворим, напівголодним коханим, і смерть дитини, і вихід на вулицю, щоб заробити на «сину труну і їду для отця...»

До кінця відвертий в демонструванні своїх почуттів та переживань, поет на кожному кроці бачить торжество тупої влади, байдужість багатих, безсилля гуманних ідей:

Надривається серце від муки,
І не віриться в спокій та мир,
Коли в світі панують лиш звуки
Ланцюгів, барабанів, сокир...

(«Надривається серце від муки...»)

1874 року в одному із своїх чудових віршів «Ранок» Некрасов змальовує звичайну буденну картину міського ранку:

...Та не краще і місто багате:
Ті ж хмарини по небу плывуть...
Починається всюди робота;
Вдарив давін з каланчі на пожар.
І когось уже до ешафота
Невблаганний провозить жандар.

На світанку повія, як завше,
Поспішав, лишивши готель...

Крамарі, ледь сіріє край неба,
У юрбі пробігають людській.
Цілий день їм обмірювать треба,
Аби шлунок наповнити свій...

Хтось помер: на подушці пухнатій
Ступня першого Анна лежить.

Двірник злодія лупить — попався.
Гонять гуси комусь для харчів;
В домі галас тривожний здійнявся.
Постріл — хтось із життям покінчив...

З таких, здавалося б, дрібниць створюється збірний і трагічний образ Росії XIX століття. І поет не міг і не хотів з цим миритися. Він чекав на бурю, він її кликав, він звертався до неї:

Духота; ніч довга, похмура;
Без волі, без долі — та ж смерть!
Хоч би ще наринула буря,
Бо чаша вже повна ущерть!

Гримни ж над безоднею моря,
По полю, по лісу шугай

І чашу всесвітнього горя
Розхлюпай украй!..

Зображуючи становище народу, Некрасов не міг не замислюватись над його майбутнім, над тим, яка сила порятує народ від його фізичної і духовної загибелі. Він показує «бунт» селян, протест кращих представників інтелігенції. Поет створює галерею передових людей Росії: вірші про декабристів, про Чернишевського, Добролюбова, Писарєва... Це взірці соціально-психологічного художнього портрета. Але це і портрети борців за народне діло, за свободу і щастя народу.

Відомий вірш «Пам'яті Добролюбова» так і починається — піднесено, патетично:

Ти був суворий, ти у юні годи
Вмів пристрасті розсудку підкорять.
Учив ти жить для слави, для свободи...

Некрасов твердо увірував, що з глибин народних вийдуть герої — народні оборонці (вірші «Школяр», «Пісня Єрьомоньці», образ Єрмила Гиріна з поеми «Кому на Русі жити добре» і, врешті, образ Гриші Добросклонова з цього твору).

Віршем «Сівачам» він закликає передову інтелігенцію сіяти розумне, добре, вічне...

Для Некрасова ідеалом людини був революційний діяч, той, що вмів «пристрасті розсудку підкорять» (про Добролюбова), служити добру аж

до самопожертви (про Чернишевського). Поет схилявся перед ним, хотів наслідувати його, оспівував його мужність, безмежну відданість народним інтересам. Некрасов створив і образ «лицаря на час», слово якого розходиться з ділом. Щирість «сповіді» знайшла своє адекватне вираження в глибокій схвильованості вірша, часом в надсадній, пекучій інтонації:

...Від базік, що брехні ще не кинули,
Що їх руки в крові серед зла,
Поведи в стан, де гинуть і гинули
За любові великі діла...

(«Лицар на час»)

В хвилини сумнівів, душевного сум'яття поет не завжди правильно оцінював свою роботу. Він міг сказати в таку мить:

Боротьба приборкала поета,
А бійця приборкали пісні.

(«Зіні», 1876)

Ми, звичайно, добре знаємо, що автор «Залізничі» до кінця був справжнім поетом-бійцем. Некрасов створив чудові картини сільського і міського пейзажу. Його герой-селянин живе з природою в гармонії, заодно. Природа і людина в сільському світі нерозлучні. Але селянин не тільки споглядач чарівної краси, він у природі — людина праці, творець. У вірші «Селянські

діти» ця думка висловлена особливо вражаюче. Звертаючись до селянських дітей, на яких чекає непосильна праця, поет пише:

Гуляйтеся ж, діти! Ростіть без тривоги!
На те і дитинство у вас розцвіло,
Щоб вічно любити це поле убоге,
Щоб вічно воно дороге вам було.
У правду народну ви вірте велику,
Шануйте свій хліб трудовий, —
І хай чарування дитячого віку
Осяє вам сонцем туман гробовий!..

Сам поет пристрасно закоханий в красу рідної природи. Увесь навколишній, такий близький йому світ природи сприймається в гармонійній цілісності й одухотвореності. Природа для нього порятунок від житейської злости і пошлості:

Я наслухався іншого шуму...
І до тебе, оглушений ним,
Лину — мати-природо, без суму,
Із незмінним бажанням своїм:
Заглуши цю зловісну музйку,
Світлий спокій душі принеси
І очам, щоб, прозрівши навіки,
Милувались з твоєї краси!

(«Надривається серце від музи...»)

Особливо любив Некрасов весну — пору пробудження природи, зокрема, він створив чудовий гімн «Зелений Шум».

Інтимна лірика Некрасова розкриває глибину

і драматизм його особистих переживань, складний і суперечливий характер взаємин поета з коханою. Найбільший цикл створено ним у 50-і роки — в період найближчих його стосунків з Авдотьею Яківною Панаєвою. В циклі нема ні ідилічних сцен, ні романтичних зітхань, ні сентиментальних визнань. Герої циклу — люди нервового, напруженого, конфліктного віку, коли долі складалися нелегко, іноді трагічно. Звідси — загостреність переживань, драматичне напруження стосунків.

В останні роки Некрасов важко хворів. Фізичний біль завдавав йому жахливих мук, але, здавалось, ще більше він страждав од усвідомлення своєї віддаленості від трудового люду. В одному з віршів він писав:

Незабаром дістанусь я тліну.
Хороше, як помрем, але тяжко вмирать...
Чи хто зронить на мене сльозину, —
Байдуже: я не буду благать.

Я дворянському нашому роду
Слави співом своїм не надав,
І не зменше чужим я народу
Помираю, як жить починав.

Звісно, не завжди твори поета, з відомих причин, доходили до людей. Але вже за життя він став народним поетом. А після Жовтневої революції його літературна спадщина стала надбанням народу.

Шанобливо, з великою повагою писав Некрасов про український народ і його культуру. Відомо, з якою симпатією він ставився до Т. Г. Шевченка (вірш «На смерть Шевченка»).

Лірика Некрасова захоплювала класиків і сучасних майстрів української радянської поезії. Його вірші перекладали Іван Франко, Павло Грабовський, Михайло Старицький, Максим Рильський, Іван Вирган та інші поети.

Лірика Некрасова належить до шедеврів світової поезії.

Володимир КАПУСТІН

ЛІРИКА

Коли із мороку облуди
Гарячим словом без огуди
Загиблу душу я підняв,
І, сповнена тяжкої муки,
Ти прокляла, ламавши руки,
Порок, що всю тебе поймав;

Коли свою забутню совість
Карала спогадами ти
Й мені передавала повість
Про все, що довелось знести;

І враз, закривши вид руками,
Від жаху, сорому страшна,
Ти розлилася вмить сльозами,
Обурена і чарівна, —

Вір: слухав я, бажавши щастя,
Жадливо кожен звук ловив...
Я все відчув, дитя нещастя!
Я все забув і все простив.

Чому ж таємно щогодини
Ти сумніваєшся, сумна?
Невже й тебе у самотині
Скоряє теж юрби мана?

Не вір юрбі — пустій, брехливій,
Забудь і сумніви і глум,
В душі лякливо-хворобливій
Ти не ховай гнітючих дум!

Ти не сумуй дарма й безплідно,
Не грій змію на грудях ти,
І в дім мій сміливо й свобідно
Ти господинею ввійди!

ТРОЙКА

Чом ти пильно зориш на дорогу,
Без веселих подружок стоїш?
Мабуть, серце здіймає тривогу —
І лице спалахнуло яснїш.

І чому поспішаєш хапливо,
Хочеш тройку догнати мерщїй?..
Щоб на тебе, струнку і вродливу,
Задивився корнет молодий.

Задивитись на тебе не диво,
Покохать тебе кожен не прїч:
В'ється стрїчка червона грайливо
У косї твоїй, чорній як нїч;

Крізь рум'янець на щїцї смуглявій
Пробивається ніжний пушок,
Сміло дивиться погляд лукавий
З-під твоїх напівкруглих брівок.

Дивний погляд чорнявки-дикунки,
Повний чарів, що збуджують кров,
Старика підіб'є на дарунки,
Кине в серце юнацьке любов.

Поживеш у розкошах ти вволю,
І легке твоє буде життя...
Та не те тобі спало на долю:
З мужиком будеш жить без пуття.

Підв'язавши угору поділки,
Перетягнеш ти груди свої,
Буде бить чоловік без горілки,
Дні отруїть свекруха твої.

Одцвітеш від важкої роботи
Ти, не встигши розквітнуть, за мить.
І поринеш ти в сон і турботи,
Будеш няньчити, їсти й робить.

І в лиці твоїм, повнім горіння
І життя, — миттю з'явиться жах,
Вічний вираз тупого терпіння,
І безглуздий, страшний переляк.

І сховають в глибоку могилу,
Коли шляхом ти пройдеш своїм,
Надаремне розтрачену силу
І життя, не зіграє нічим.

Не дивися ж, сумна, на дорогу
І за тройкою ти не спіши,
І тужливу на серці тривогу
Назавжди ти в собі заглуши!

Не догнать тобі тройки прудкої:
Коні сповнені сили міцної,
І підпилий візник, і к другій
Мчить корнет, наче той буревій...

1846

БАТЬКІВЩИНА

І знов місця знайомі, де пусте життя
Старих батьків моїх — без змісту, без пуття
Текло між б́енкетів і між тупого чванства,
Розпусти дикої, мізерного тиранства,
І де тремтячий рій придушених рабів
Дивився з заздрістю на гірших панських псів;
Де божий світ мені судилося уздріти,
Де я ненавидіть навчився і терпіти,
Де часом зненависть і я в душі ховав,
І сам, траплялося, поміщиком бував;
Де я відчув в душі, зотлілій передчасно,
Як спокій відліта й надії промінь гасне,
І недитячих мрій та поривань тепло
У серці жевріло, а полум'я пекло...
І спогоди про юність — давню пору славу
І вічнорадісну, як гучно твердять здавна,
Збудивши в серці злість, і чорний сум, і лють,
В усій своїй красі повз мене знов пливуть.

Ось темний, темний сад... Хто там в алеї
дальній?

Чий образ поміж віт недужий і печальний?
Знов, мамо, плачеш ти... О страднице моя!
Хто вбивця твій і кат — це знаю, знаю я!
Навіки віддана тирану на знущання,

Не мала в серці ти своєму сподівання,
Супроти долі ти повстати не могла,
І як невільниця мовчазно ти жила!
Та знаю: не була душа твоя байдужа,
Вона була прекрасна, вперта, дужа,
І все, що ти змогла у цім житті знести,
Вмиравши, катові хіба простила ти?!

І ти, що з матір'ю ділила мимоволі
І горе і ганьбу її страшної долі,
Нема й тебе, сестра, подру́га юних днів!
Від полюбовниць панських та гидких псарів
Ганьбою вигнана, себе ти доручила
Тому, кого не знала зроду, не любила...
Та долю матері, її шляхи сумні
Знов повторила ти й лежала у труні,
Всміхаючись так холодно й суворо,
Що й кат здригнувся сам, твоє збагнувши горе.

Ось сірий дім старий... В нім пустка

й глушина:

Ні псів, ні гасрів, ні женщин, ні вина.
Ну, а колись? Усіх тут щось давило,
В старих і в молодих від туги серце нило.
До няні я тікав.. Ах, нянечко! не раз
За нею сльози лив в тяжкий для серця час.
Та просвітляючись від милого імення,
Чи я давно до неї мав чуття священні?!
Я доброти її нічим не заслужив,

І рис її тепер так мало відновив
У пам'яті... Новим я повний гнівом!

Ні! Часом юності — бентежним, нещасливим —
Душа не тішиться і спогад геть жене...
Але все те, що з перших літ мене
Обплутало проклятим сном огидним, —
Всьому початок тут — в краю моєму ріднім!..

Тут, кинувши на все з огидою свій зір,
Я радий, що зрубали темний давній бір, —
Захисником він був од спеки прохолодним, —
І ниву спалено й над річищем безводним
Худоба хилить голови свої дарма,
І в домі древньому і пустка і пітьма,
Набік він падає, немов у нім луною
На давони келихів був крик біди тяжкої,
І тільки той, що всіх собою придушив,
І дихав, і гуляв, і діяв тут, і жив...

Як відчуєш на хвилі бурхливій —
Друга давнього мов не було.
І в душі твоїй, ніжній і милій,
Після цього прокинулось зло, —

Все, що звалося словом ревнивим,
Все, що збурило до глибини,
Переповнене гнівом правдивим,
Ти нещадно йому поверни.

Кинь обурливий погляд на нього,
Висмій сльози й слова оправдань,
Після погляду того страшного
Більше серце з досади не рань.

А відляже тривога від серця,
Ти сумну його слабість збагнеш,
І прощення друг твій діждеться,
Твій шалений, а люблячий все ж —

І ненависть забудь за хвилину,
І докорами не воруши
Мук сумління, неначе жарину,
У воскреслого друга в душі!

Вір: ганебний порив підозріння
І без того немало приніс
І тривоги йому, і боління,
І розкаяння пізнього сліз...

1847

Іду я містом у тьмі непроглядній,
Слухаю вітру квиління сумне, —
Друже бездомний, слабий, безпорадний.
Тінь твоя раптом в очах промайне!
Стиснеться серце від муки й тривоги.
Змалку зазнала ти сліз і проклять:
Хмурий і злий був твій батько убогий,
Мусила з нелюбом шлюб ти узять.
Муж тобі випав недобрий на долю,
Мучена й бита не раз ти була;
Не покорилась — пішла ти на волю,
Але й мене не на радість найшла...

Ти пам'ятаєш — недужий, голодний,
Сили я тратив, з одчаю німів?
В нашій кімнаті, пустій і холодній,
Пару із уст наших вітер носив.
Згадуєш в ринвах, у комині звуки,
Бризки дощу, напівсвітло, п'тьму?
Плакав твій син, і холодні ти руки
Відігрівала диханням йому.
Він не змовкав — і нестерпного болю
Повен був крик той... Ставало темніш:
Вмерло маля, накричавшися вволю...
Бідна! Свій плач нерозумний облиш!

З горя та з голоду поруч з тобою
Завтра так само навек я засну.
Купить хазяїн наш, повен злобою,
Нам дві великі й маленьку труну.

В різних кутках ми сиділи й мовчали,
Смертно бліда ти була і слаба,
Думи в тобі потайні вистигали,
В серці твоєму ішла боротьба.
Я задрімав. Ти пішла мовчазливо,
Причепурившись, немов до вінця, —
І принесла за годину квапливо
Сину труну і їду для отця.
Голод нестерпний тоді вдовольнивши.
Ми засвітили — і в стінах німих
Сина поклали в труну, нарядивши...
Зглянулась доля? Чи бог нам поміг?
Ти не спішила з печальним визнанням,
Я ні про що не спитав,
Тільки дивились обоє з риданням.
Тільки одчай мені горло стискав...

Де ти тепер? Довелося сконати
З лихом-бідом в нерівній борні?
Чи на дорогу звичайну пішла ти
І невідкличні роковано дні?

Хто ж захистить тебе? Сестри і браття
Словом жахливим тебе назовуть,
Тільки в мені ворухнуться прокляття —
І безнадійно замруть!..

1847

Незрівнянна красою, як геній,
А коли я буваю сумним,
Оживає твій розум натхненний
Гострим дотепом і запальним;

Ти смієшся так дзвінко і мило,
І картаєш моїх ворогів,
То тримаєш голівку похило
Й веселиш мене сяйвом з-під брів;

Добра ти і якась скупувата,
Поцілунок твій — опік немов,
І твої золоті оченята
Так голублять, як може любов, —

Бо з тобою і горе — не горе,
Я красі твоїй тільки молюсь,
І вперед, в розхвильоване море,
Зовсім, зовсім без страху дивлюсь...

1847

Учора в шостій на Сінну
Зайшов я наостанку;
Там били дівчину одну,
Ще молоду селянку.

З грудей ні звука, ні зітхань,
Лиш бич по тілу свище...
І Музі я сказав: «Поглянь!
Сестра твоя найближча».

1848

Іронії твоєї не люблю.
Вона для тих, що знають муки мало,
А ми з тобою гаряче кохали
І почуття останки зберігали, —
Іронія не варт жалю!

А поки що і ніжно й соромливо
Ти хочеш зберегти любові час,
Тривоги і мрій клекоче бунтівливо
В мені вогонь ревнивий повсякраз, —
Не поспішай, кінець прийде — не диво!

Кінець прийде, розлука та гірка!
Ми ще клекочем у цвітінні й силі,
Хоч в серці холод і тяжка тоска, —
Так восени бунтує синь ріка,
Але від того — холодніші хвили...

1850

ЗА МІСТОМ

Аж дивно! веселить струмок нас балакучий
І темний дуб оцей, шумливий і могучий;
Нас тішить піснею, мов юних гультяїв,
У вечір солов'я чарівний, мрійний спів;
Далекий звід небес, усіяний зірками,
Здається, розіславсь любовно перед нами;
На місяць дивлячись, у безберегу даль,
Душа в нас відчува замріяну печаль,
Солодшу за всі радощі на світі...
Звідкіль ці почуття? Та ми ж уже не діти!
Хіба поденний труд іще у нас не вбив
До мрії нахилів?.. Чи то ж для трударів
Ця розкіш — витрачать коротку мить свободи
На ці, на безкорисні насолоди?

— Ні! досить мудрувать! шукать всьому причин!
Село зігнало вже з душі давнішній сплін,
Забута каторжна, невільницька робота,
Незмінна бідності докучлива турбота —
І серцю весело... І краще вже мерщій
Хвалити долю нам, що в злидності своїй,
Позбавлені дарів достатку і свободи,
Ми серцем чуємо живі скарби природи,
Яких і ситий рід могучих владарів
Віднять у бідняків голодних не зумів...

1852

Блажен поет, що зла навкруг
Не бачить, на чуття багатий.
Спокійного мистецтва друг
Його завжди спішить вітати;

Йому-бо співчуття в юрбі,
Як рокіт хвиль, приємне слуху;
Не знає сумніву в собі —
Цих творчих мук людського духу;

Безпечності, спокою син,
Зухвалу гудячи сатиру,
Панує над юрбою він,
Узявши миролюбну ліру.

Дивуючись його уму,
Його не гонять, не кепкують, —
І все сучасники йому
Живому пам'ятник готують...

Та не щадить того судьба,
Чий геній благородний зрання
Таврує скрізь твої, юрба,
І пристрасті, і заблукання.

Живить поета помсти лють.
Як зброю, взявши злу сатиру,
Проходить він тернисту путь,
Караючу узявши ліру.

Його огуда всюди жде:
І втіху чує він велику
Не в час, коли хвала гуде.
А в злоби й люті дикім крику.

Він вірить і не вірить знов
Високій мрії покликання,
І проповідує любов
Ворожим словом викривання, —

І кожен звук його речей
Лиш плодить ворогів завзятих —
Розумних і пустих людей,
Його готових таврувати.

З усіх боків його клянуть,
А прийде смерть його несила, —
О, скільки він зробив, збагнуть,
Як міг, караючи, любити!

1852

МУЗА

Ні, Музи лагідної й ніжногомінкої
Ніяк не пригадаю пісні чарівної!
В небесній красоті, нечутно, наче дух,
Злетівши з високостей, мій дитячий слух
Вона гармонії ясної не навчала,
У пелюшках моїх сопілки не сховала,
Серед забав моїх або хлоп'ячих дум
Неясним маренням не хвилювала ум
І не з'явилась теж схвильованому зору
Враз другом люблячим у ту блаженну пору,
Коли томливо так хвилюють нашу кров
Одвіку нерозлучні Муза і Любов...
Та рано наді мною забряжчали узи
Другої неласкавої, грізної Музи,
Супутниці сумної журних бідаків,
Народжених для праці, муки і жалів, —
Тієї Музи кволої, весь час сумної,
Плакучої, приниженої й навісної,
Що золото вважає за кумир святий...
Щоб втішити прихідця в божий світ ясний,
В хатині вбогій, димом млистим оповита,
Зігнута працею, недолею пририта,
Вона мені співала — й тужно так дзвенів
Її такий простий і жалісливий спів.

Було, не стерпівши тужливої недолі,
Враз плакала вона, і плакав я доволі,

А то бентежила ще сон юнацький мій
П'янкою піснею... Та стогін без надій
Іще пронизливіш дзвенів в розгулі шумнім.
Все чуть було у нім, у гомоні безумнім:
І сусти дрібної помисли трудні
І літ юнацьких мрії ніжні, чарівні,
Занедбана любов, невиплакані сльози,
Прокляття, скарги, жаль, безсилі вже погрози.
З неправдою людською, в люті запальній
Клялася, нависна, почать упертий бій.
Упившись радістю похмурою своєю,
Шалено бавилась колискою моєю,
Кричала: «Помсти ще!» і язиком п'янким
Гукала в спільники собі господній грім!

В душі озлобленій, та ніжній і безмежній,
Недовгий був порив жорстокості бентежний.
Слабіючи поволі, дикий напад гас,
Знижався і стихав... і заступала враз
Все буйство дике туги й пристрасті невпинно
Краса божественно-прекрасної хвилини.
Як страдниця, схиливши голову, вважай,
Шептала наді мною: «Ворогу прощай!..»

Так чарували слух мій ці суворі співи
Незрозумілої й смутної вічно діви,

Поки, нарешті, з нею раптом я хутчій
Звичайно не вступив в страшний жорстокий бій,
Але з дитинства спілки кривної й міцної
Не поспішала Муза розірвать в двобої:
Крізь прірву темряви Насильства й Зла,
Труда і Голоду вона мене вела —
Відчуті муки всі свої мене навчила
І світу провістить про них благословила...

Листи від жінки дорогої —
Захопленням нема числа!
А тільки для душі сумної
Готуйте ви більше зла.
Як полум'я любові згасне
Чи скоритесь — на те печаль —
Розважливості і на власне
Чуття прокажете: на жаль!
Віддайте їй її послання
Чи потім не читайте їх.
Немає гіршого терзання —
Тужить опісля давніх втіх.
Почнеш з насмішкою отою,
Що безневинна і легка,
Закінчиш ревністю й злобою
Чи тугою, що допіка...

О ти, чиїх листів багато
В портфелі у моїм лежить!
Дивлюсь на них я строгувато,
А не наважуся спалить.
Нехай чекання доказало,
Що в них пуття і правди мало,
Як в лепетанні дітлахів,

Але й тепер до болю милі —
Побляклі квіти із могили
Моїх загиблих юних днів!

1852

БУРЯ

Довго не здавалась Любонька-сусідка,
Врешті прошептала: «Є в саду бесідка.

Як темніше стане — розумієш ти?..»
Змучився, чекав я нічки-темноти!

Кров у серці б'ється: закипить — не жарти!
Я дивлюсь у небо — вірить чи не варто?

Небо вкрили хмари в вируванні злім...
Дощ полив струмками — прокотився грім!

Брови я нахмурих і пішов до саду, —
«Не зустрітись нині, Любоньку не згадуй!

Люба білоручка, Любонька ляклива,
В бурю за ворота вибігти їй — диво;

Правда, не була б ця буря їй страшна,
Тільки... та чи любить так мене вона?»

Без надії, сумно йду я у бесідку.
Йду, приходжу й бачу Любоньку-сусідку!

Промочила віжки й хоч викручуй шубку...
Мав же я турботи — обсушить голубку!

Та з тієї ночі брови я не хмурю,
Тільки посміхаюсь, як почую бурю...

1853

ПАМ'ЯТІ БЕЛІНСЬКОГО

Наївна, щира, пристрасна душа,
У ній прекрасні помисли кипіли,
Хвилюючись, ти вперто поспішав,
У боротьбі був чесний ти і смілий;
Кипів, горів — і швидко ти погас!
Був вірний дружбі, відданий любов'ю, —
Тебе ми вшанували в добрий час!
Та скоро розпрощалися з тобою.
Але твій труд живе, а в ньому й ти,
Хоч і умер, незнаний рідним краєм!
І з дерева родючого плоди,
Байдужі, безтурботно ми збираєм.
Що діла нам, хто виростив його,
Хто викохав трудом своїм... Не скаже
Про тебе слова доброго свого
Своїм нащадкам покоління наше.
І з кожним днем усе густіш хрестів, —
Навкруг твою могилу обступили,
І пам'ять друзів і товаришів
Не протоптала стежки до могили.

Між 1851 і 1853

НЕЗЖАТА СМУЖКА

Осінь глибока. Граки полетіли,
Ліс оголився і ниви спустіли,

Тільки не вижата смужка одна...
Думу сумну навиває вона.

Ніби колосся жаліється тихо:
«Слухать нам тоскно осінню хурдигу,

Тоскно схиляться додолу в ці дні
Й зерна купати в пилу та в багні!

Нищать в години нічні і досвітні
Нас ненажерні птахи перелітні,

Заєць нас топче і буря нас б'є...
Де ж наш господар? Зима ж настає!

Може, від інших ми гірші вродились?
Може, не буйно цвіли й колосились?

Ні, ми від інших не гірші — й давно
В нас налилось і достигло зерно.

Він не для того ж орав тут і сіяв,
Щоб нас осінній вітрюга розвіяв?..»

Вітер їм жалібно відповіда:
— Сили нема в орача до труда.

Знав він, для чого зорав і посіяв,
Та не під силу роботу затіяв.

Тяжко бідасі — не їсть і не п'є, —
Хворість йому підвестись не дає;

Руки, що вивели борозни в полі,
Висохли й звисли, безкровні і кволі,

Очі погасли і голос пропав,
Голос, що пісню журливу співав,

Як у задумі орач за сохою
Йшов, надавивши на неї рукою.

1854

Цвіт життя — той вік, що зветься кращим.
Я згубив під тягарем труда,
І поетом вільним та гулящим
Я не був усі мої літа.

Тільки, довго стримувані муки
В серце ляжуть з гіркістю отрут,
Я пишу: закуті в рими звуки
Уривають мій буденний труд.

Все ж вони не гірш нудної прози,
І хвилюють лагідні серця,
Як зненацька падаючі сльози
З посмутнілого лица.

Та народ мої забуде твори,
І себе не лещу я дарма...
Віршу мій, незграбний і суворий,
У тобі поезії нема!

У тобі мистецтво не панує...
Та в тобі кипить живлюща кров,
Почуття відплати тріумфує,
Тліє, догоряючи, любов, —

Та любов, що добрих прославляє,
Ката й дурня ганьбить до кінця
І вінком терновим наділяє
Безборонного співця...

1855

Незнаний я. Я вами не надбав
Ні грошей, ні хвали, ні вищих прав,
Пісні мої — плід муки й неспокою,
У відпочинку викрадених днів,
Тамних сліз і думи боязкої;
Та вами глупоти я не хвалив,
Та з підлістю не укладав союзу,
Ні! прийняла терновий свій вінець,
Знеславлена, не похитнувшись, Муза
І під бичем без слів знайшла кінець.

1855

Такий важкий їй випав хрест на долю:
Страждай, мовчи, та щоб і він не знав;
Кому жагу, і молодість, і волю —
Все віддала — це ж той їй катом став!

Давно ні з ким вже зустрічей не знає;
Пригнічена, ляклива і сумна,
Покірливо докори вислухає
Уїдливі, уразливі вона:

«Не говори, що молодість згубила
Ти, змучена від ревнощів моїх;
Не говори!.. близька моя могила,
А ти свіжіш од квітів весняних!

І я сказав «люблю» — з усім чуттям,
Той день, коли мене ти полюбила,
Не проклинай! близька моя могила:
За все, за все спокутую життям.

Не говори, що дні взялись журбою,
Не зви мене тюремником дарма:
Любов і щастя — все перед тобою!
Переді мною — лиш могильна тьма.

Ти іншого, я знаю, полюбила,
Жаліть і ждять тобі набридло вкрай...
О, зачекай! близька моя могила —
Почате і скінчити долі дай!..»

Страхітливі, убивчі чути звуки!..
Як статуя прекрасна і сумна,
Вона мовчить, заламуючи руки...
І що сказати могла б йому вона?

1855

В. Г. БЕЛІНСЬКИЙ

В одному із провулків дальніх
Серед товаришів печальних
Поет в підвалі помирав
І перед смертю їм сказав:
«Як я тепер, тому сім літ
Другий бідняк покинув світ —
Його звела така ж недуга.
Я був йому завжди за друга
І брата долею. Ми йшли
Тернистим шляхом у неволі
І пересилить не могли
До нас обох лихої долі.
Він чесно істині служив,
Він духом був сміліший, вищий,
Тому й дорогу проложив
Собі раніш на кладовище...
Тепер моя година б'є...
За другом і моя дорога;
Зробив я мало; з волі бога
Змарноване життя моє.
Були мої страждання люті, —
Та в багатьох я винен сам:
Тепер, як час навек заснути,
Належне другові віддам —
Скажу про нього все, що знаю,

Що бачив, — як він жив, горів,
І що, знеможений до краю,
Він чесним людям заповів...
Родився він сливе плебеєм
(Походження неславне тее,
Та він інакше міркував).
Його отець був лікар бідний,
Любив горілку жалюгідний,
Хлоп'я ж не вчив, а мордував.
Зростав самотньо син — в Росії
Цей шлях відомий у життя, —
Книжки розумні і пустії
Читало жадібно дитя,
До того ж крадькома, звичайно.
Солодкі мрії огнесяїні
Душі дали високий лет...
Який прозаїк чи поет
Поміг душі його розвись,
З добром і славою здружитись —
Не знаю я. Та в нім палав
Вогонь багатих сил природних,
Думок і прагнень благородних
І чесних безкорисних справ.

По смерті лікаря лишився
На світі вбогий і малий.
В Москву потрапив, повен мрій,
Там в університеті вчився;
Та вигнали, — мовляв, не мав

Якихось родовідних прав, —
Не удостоївши патентом, —
І залишавсь він цілий вік
Все недоученим студентом.
(Один учений чоловік
Його у захваті огиднім
Колов цим прозвищем єхидним,
А втім, сам бог йому суддя!..)
Бідняк, терпівши злидні й горе,
В підвалі жив — почав він скоро
Писать в журналах. Знаю я:
Писав багато... Мудрим словом,
Жаданням правди, духом новим
Гарячий труд його палав.
Його примітили... В ту пору
Прийшла охота прожектору,
Що барипі бажав збирать,
Журнал широкий заснувать.
На справу дивлячись невірно,
Він тільки одного шукав,
Щоб той, хто головним би став
В журналі тїм, — писав розбірно
І вчасно труд свій поставляв,
Ніколи б термін не ламав.
Белінський якось з ним списався
І жить на Північ перебрався.

Тоді мертвотний час прийшов,
Глуха література стала:

Загинув Пушкін; і любов
До неї в публіки згасала...
В змаганні пошлих тем, ідей
Вона, втонувши, животіла...
І до життя та до людей
Неначе не було їй діла.
Тоді, як в рідній стороні
Одверто зло торжествувало,
Лиш колисковії пісні
Література їй співала.
Міцної не було руки,
Щоб їй мету вказала сміло;
Лиш два завзятих поляки
У неї спереду шуміли.
Вже новий геній підіймав
Тоді главу свою між нами,
Та він самотній знемагав,
Утискований ворогами.
Носив йому під стяг ясний
Запас ідей, і сил, і мрій
Гурток іще несмілий, гнаний...
Потреба сильна скрізь була
У слові, в правді довгожданій,
В одвертім викриванні зла...

І він прийшов, плебей незнаний!...
Не пощадив він ні падлюк,
Ані підлиз, ні ідіотів,
Ні псевдоширих патріотів,

Благонамірених злодюг!
Він всі легенди перевірів,
Без сорому усю він змірив
Безодню дикості і зла,
Куди, під лестоці заснувши,
І честь, і правду позабувши,
Вітчизна змучена зайшла!
Він кидав їй докори грізні
За рабство і ганьбу навкруг...
І ворогом назвав вітчизни
Його — вітчизни лживий друг.
Над ним уже збирались хмари.
Ворожі сипались удари.
Та дикий галас брехунів
Його з дороги ще не звів...
В нім сили дужче розгорялись
Й тоді, коли змагався він,
Його соратники смирялись,
В негідників преображались, —
А він несхитно йшов один!..

О! скільки є душею вільних
У рідній стороні моїй
Синів великодушних, сильних
І відданих безмежно їй.
Людину хто за брата має,
Хто зло таврує, проклинає,
Чий погляд ясний, світлий ум,
Кому не утискають дум

Іржаві давнини окуви, —
О! всі вони назвать готові
Його учителем своїм!..

І доля піклувалась ним,
Трудився довго він і много
(Звичайно, не без волі бога)
Сказать корисного зумів,
І може б навіть уцілів...
Та почалась тоді тривога
В Парижі буйному — і в нас
Луна від неї пронеслась...
Скрутили без жалю цензуру,
Наслухавшись обмов — клевет,
І розглядать літературу
Зібрали цілий комітет.
На щастя, там сиділи люди
Чесніші, як між них один,
Катюга думки, Бутурлін,
Який, б'ючи себе у груди,
Скажений, повторяв весь час:
«Закрийте університети
І зло ми винищимо враз!..»
(О, муж безсмертний! ще поети
Не оспівали ці слова,
Та слава скрізь про них жива!
Нехай тебе гробак глитає, —
Та раду цю запам'ятає

Певніш нащадок славний десь,
Ніж том твоїх писань увесь...)

Півроку майже нас судили,
Читали, розшуки робили, —
Та правих не було проте...
Як бути! Спасибі їм за те,
Що суд той був не зовсім грізний...
Похмура надійшла пора,
І чесний засівач Добра
Попав у недруги вітчизни;
За ним був нагляд і тюрму
Уже пророчили йому...
Та тут послужливо могила
Йому обійми вже відкрила:
Замучений трудом важким,
Виснажливим убозтвом злим,
Помер він... В пресі пом'янути
Його не сміли... Дні ідуть,
Все менш про нього згадок чуть,
І скоро буде він забутий!..»

Поет замовк. За день його
Уже не стало. Друзі склались
І над покійним домовлялись
Поставить пам'ятник, — свого
Здійснити наміру їм скоро
Снаги не стало, а пізніш
Могила заросла густіш:

Не знайдеш... Не велике горе!
Живий піклується живим,
А мертвий сном хай спить міцним...

1855

ЗАБУТЕ СЕЛО

1

У бурмистра Власа тітонька Ненила
Поладнать хатинку дерева просила,
Той сказав: не буде, не чекай, немає!
«Пан приїде скоро, пан усе владнає,
Гляне, що хатинка стала поганенька,
Дерева дачь скаже», — думає старенька.

2

Якось злий сусіда, лиходій всевладний,
У селян земельки клаптичок принадний
Одхопив, одрізав хитрістю й обманом.
«Будуть землеміри плакати перед паном, —
Думають селяни, — пан промовить слово,
І земельку нашу віддадуть нам знову».

3

Полюбив Наталю парубок вродливий,
Та перечить дівці німець жалісливий,
Управитель панський. «Доведеться, Гнатє, —
Промовля Наталя, — пана почекаати».
«Пан приїде скоро!» — тільки те і знають —
І малі й великі хором промовляють.

4

Вже й Ненила вмерла; а чужа земляця
В злодія-сусіда пишно колоситься;
Хлопчики колишні — з бородами нині,
Парубок в солдатах служить на чужині,
І Наталя більше щастя не чекає...
Пан усе не їде... пана все немає...

5

І нарешті якось посеред дороги
Шестернею, цугом показались дроги.
На високих дрогах у труні дубовій
Пан лежить, а слідом чимчикує новий.
Поховали пана, новий сльози витер,
Сів собі в карету — та й гайнув у Пітер.

1855

Замовкни, Музо смутку і відплати!
Не хочу я тривожить сон чужий,
Доволі нам з тобою проклинати!
Самотній я вмираю — й мовчазний.

Нащо сльоза по втраті і квиління?
Чи з того легше стало хоч на мить?
Мені, як од дверей тюрми скрипіння,
Від зойків серця власного мерзить.

Усьому край. Сльотою і грозою
Недарма шлях затьмивши темний мій,
Не проясніє небо наді мною,
Не кине в душу промінь теплий свій.

Любові та відродження проміння!
Я звав тебе — вві сні та наяву,
В труді, в борні і на межі падіння
Я звав тебе — тепер уже не зву!

Мені б у прірву глянуть не хотілось,
Котрої тьму ти можеш освітлить...
Довіку не навчиться вже любити
Те серце, що ненавидить стомилось.

1855

ДЕМОНУ

Де ти, мій демоне давній,
Кате бозсонних ночей?
У товаристві преславнім
Втрачу я розум ачей.

Дмеш ти на вогник, буває,
Вогник сильніш спалахне,
Прапор так гордо замає,
Юність осяє мене.

Бачу і радість, і скруту —
Все я душею киплю:
Так я ненавиджу люто,
Так безоглядно люблю!

Нині я все розумію,
Думкою в безміри мчу,
Я і прощати вже вмію,
Та неохоче мовчу.

Що ж бо мені прилучилось?
Як розгадаю себе?
Миттю б усе прояснилось,
Та не докликчусь тебе!

Серце здолати натхненне,
Мабуць, не зважышся ты?
Чи, задоволений з мене,
Просто не хочеш прыйти?

1855

У дні жахливої війни
Мені при кожній жертві бою
Шкода не друга, не жони
І не полеглого героя.
На жаль, утішиться жона,
І друга кращий друг забуде;
Та в світі є душа одна —
Вона до смерті плакати буде!
Серед облудних наших справ,
Паскудства підлого і прози
Одні я в світі розпізнав
Святі і щиросерді сльози —
То сльози бідних матерів!
Їм не забудь своїх снів,
Яких коса війни скосила,
Як звислих віт підняти несила
Плакучим вербам до верхів.

1855

ПОЕТ І ГРОМАДЯНИН

Г р о м а д я н и н

(заходить)

Ізнов він сам, ізнов лежить,
Не пише, сердиться, сумує.

П о е т

Додай: смертельно ще нудьгує —
І мій портрет готовий в мить.

Г р о м а д я н и н

Ото портрет! Ні rischi в ньому
Краси, шляхетності, повір,
Лише юродство, фальш і втома.
Лежати вміє дикий звір...

П о е т

Т о й щ о ж?

Г р о м а д я н и н

Мені все те болить.

П о е т

Т о й лл.

Г р о м а д я н и н

Ганьба тому, хто спить!
Устати час! Ти не збагнув,
Яка доба уже настала?
У кому честь не занепала,
Хто обов'язок не забув,
У кого є талант і сила,
Той нині більше не засне...

П о е т

Так я покликаний до діла?
О ні, воно не жде мене.

Г р о м а д я н и н

Оце дива! Ти маєш діло,
Ти тільки ліг собі й заснув
Устань, тавруй пороки сміло...

П о е т

А! знаю: «бач куди стрибнув!»
Та я ж бо стріляна пташина.
Не сперечатимусь — і край *(бере книжку)*.
Ось Пушкін — рятівник! Диви-но,
Читай і більш не дорікай!

Г р о м а д я н и н

(читає)

«Не для турботи, не для битви,
Не для корисної мети,

Народжені ми для молитви,
Для мрій натхнення й краси».

Поет
(у захваті)

О неповторний, чистий звук!..
Якби із Музою раніше
Були ми трохи розумніші,
Пера не взяв би я до рук!

Громадянин

Так, звуки дивні... Слава їм!
Цих звуків непоборна сила
Поета душу, наче грім,
Зі сну лінивого збудила.
Радію я словам таким,
Твоє захоплення вітаю,
Та знай, поезію твою
Гостріше серцем я сприймаю.

Поет

Невже? Поезію мою?!
Ти критик запальний, та дикий.
Так я, гадаєш ти, — великий,
І десь над Пушкіним мені
Ти місце визначив?!..

Громадянин

Та ні!

Твої поеми нудно-мляві,
Твої сатири нецікаві,
Образливі та несмішні,
Елегії читать огидно,
Бо вірш важкий. Помітний ти, —
Отак без сонця зорі видно.
Вночі, коли ми без мети
Бредем, залякані й забуті,
Коли на волі звірі люті,
Людині ж сказано: «тремти!» —
Ти твердо світоч свій тримав,
Та, 'мабуть, небо не схотіло,
Щоб він під вітром запалав,
Народу шлях вказавши сміло.
Він скнів у пільмі повсякчас,
Малою іскрою метався.
Благай, щоб сонця він діждався
І в сьйві сонячному згас!
Не Пушкін ти. Візьми ж до тямі:
Ще сонце не зійшло над нами,
З твоїм талантом спати гріх,
Бо соромно в годину горя
Співати про красоти моря,
Про щастя любощів і втік...
Гроза мовчить, і море сяє,
Неначе мирний небосхил,
І вітер у вітрилі грає
І ніжно пестить суходіл,
І корабель біжить так тихо,

І мандрівцям не сниться лихо,
Немов і не на кораблі,
А на міцній, твердій землі...
Та вдарив грім, що всіх карає,
Рве снасті, щоглу геть ламає, —
Не час тепер у шахи грати,
Не час тепер пісні співати!
Глянь: пес, а діло добре знає,
На бурю дико завиває.
Та що про нього річ вести...
Та що б робив, поете, ти?
Невже у затишку каюти
Ти сам би в день тяжкої скрути
Нероб піснями присипляв
І бурю лірою втишав?
Нехай покликанню ти вірний,
Та що в тім рідній стороні,
Де кожен тягне кусень жирний,
Де всі кричать: «мені! мені!»
Так рідкісні серця спасенні,
В яких святиня — рідний край.
Дай боже сил їм!.. А нужденні,
Дрібні, пусті — їх безліч, знай!
Одні — то здирців плем'я кляте,
А другі — дурні та співці,
А треті... треті мудреці:
Покликання їх — розмовляти.
Замкнувшись від життя навек,
З них кожен так казати звик:

«О, наше плем'я сохне, в'яне.
Ми ж не загинемо дарма.
Чекаймо: ще пора настане...
Зате ж і зла від нас нема!»
Так підло криє ум пихатий
Чимало себелюбних мрій,
Та... хто б не був ти, брате мій,
Не вір тій логіці триклятій!
Не думай же до них іти,
Багатих словом, ділом бідних,
Не йди до млявих і безплідних.
Бо можеш користь принести!
Син не дивитиметься збоку
На нььку, що в журбі бреде.
Так громадян їх сан високий
На бій за рідний край веде.
Йди сміливо без вагання
За честь вітчизни в бій останній,
За ідеали, за любов...
Йди і гинь: Свята надія
Тебе веде. Безсмертна дія,
Коли під нею плине кров.
А ти, поете і пророче
Високих істин вікових,
Не вір, що той, хто хліба хоче.
Не вартий віщих струн твоїх!
Не вір, що люди в бруд упали,
Не вмер ще бог в душі людській.
Слова, що вірою звучали,

Відлунюють і нині в ній!
Будь громадянин! Муз обранець,
Ти людям присвяти життя,
І хай твій геній буде бранець
Любові чистого чуття.
Дарунки, що послала доля,
Наяв не квапся виставлять:
З твоїх рядків вони поволі
Ясним промінням заблищать.
Поглянь: тверде, міцне каміння
На друзки трощить каменяр,
А молот тяжко креше жар,
І грають відривки племінні!

По е т

Скінчив?.. А я вже засинав,
Бо не для нас думки спасенні!
Ти забагато вимагав:
Учити інших може геній,
Душа хоробра і ясна,
А в нас душа така лінива,
І себелюбна, й полохлива, —
Не варта й шеляга вона.
Ми домагаємося слави,
І твердо сунуть наші лави,
Як під ногами битий шлях,
А тільки вбік звернули — жах!
Пропали, всіх змиває Лета.
О жалюгідна роль поета!

А громадянин? Він блажен,
На нього Муза прав не має,
І він не лізе на рожен,
Мовчить собі й про справи дбає.
Він здатний до корисних дій...

Г р о м а д я н и н

Не дуже схвальний присуд твій,
Та може в тім не ти ще й винен?
Збагни нарешті справи суть:
Поетом можеш ти не бути,
А громадянином — повинен.
Що ж він, спитавш, за один?
Він батьківщини гідний син. —
О, досить з нас купців, кадетів,
Міщан, чиновників, дворян,
З нас досить навіть і поетів,
Нам треба, треба громадян!
Та де ж вони? Хто не сенатор,
Не журналіст — у нас їх тьма!
Хто не герой і не плантатор,
А громадянин? Ні, нема.
Як не волай, не відгукнеться.
Душі поетовій здається
Чужим високий ідеал!
Якщо ж він є десь поміж нами,
Якими плаче він сльозами!!
Який його проймає пал!

Та долі кращої не просить,
А як свої, на тілі носить
Всі рани батьківщини він.

Гроза! Між диких чорних скель
Свободи гине корабель.
Поет кляне, кричить і квилить,
А громадянин мовчки хилить
Покірну шию під ярмо.
Коли ж, але мовчу... Само
Високе провидіння слало
Нам гідних громадян, хай мало,
Але... Ти знавш долю їх?
Схили коліна перед ними!
О ледарю! Мені смішними
Здаються сотні скарг твоїх!
Поет — базіка й торохтій
Блажен у зливі слів безплідній,
А громадянин мовчазний,
Німих, безмовний — жалю гідний!

П о е т

Добити легко можна тих,
Кого не треба добивати.
Поет у мріях золотих
І справді міг розкошувати:
У вільне слово вірив я.

О бідна юносте моя,
Так нерозважно ти минулась...
Тоді скавав, де заманулось,
Мій незагнузданий Пегас!
Його вінчали не троянди —
Хіба що будяків гірлянди,
І гордо я лишив Парнас.
Я без огиди і без страху,
Готовий у тюрму й на плаху,
Ішов на суд, на сполох бив,
Ніс меч, а не маслину миру...
Клянусь, ненавидів я щиро!
Клянуся, щиро я любив!
Та придушивши лірні звуки,
Вони кляли мої слова —
І у покорі склав я руки,
Щоб уціліла голова...
І що ж робити? Нарікати
Чи на людей, чи на судьбу?
Якби я бачив боротьбу,
Зумів би до бійців пристати.
Але... піти у небуття,
Коли попереду життя?
Воно у двадцять літ манило
Мене, як моря вільний шум,
Мені кохання ворожило
Щасливі дні без чорних дум —
Тоді сумління відступило...
Не хочу більше я оман,

Гіркої правди не ховаю
І мовчки голову схиляю,
Зачувши десь про громадян.
Вогонь фатальний і шалений
І досі так пече мене,
Що я радий, як хтось штовхне
Чи навіть кине камінь в мене.
Сердешний! Нащо ти забув
Священну заповідь людини?
І що в житті собі здобув
Син хворий хворої години?..
Якби хто долю знав мою,
Мою любов, бажання бою...
Похмурий, сповнений злобою
Я над могилою стою...
О! Піснею мого прощання
Найперша пісня та була!
Схилила Муза лик страждання,
Заголосила і пішла.
А потім — зрідка, як в тумані,
Вона являлася мені,
Слова шептала полум'яні,
Співала потайки пісні
І кликала — у степ, до міста,
І щось же на меті було,
Та забряжчать важкі намиста —
І слід її вже замело.
Не дуже я її цурався,
Та як боявся! як боявся!

Коли мій ближній потопав
Між темних хвиль нещастя і горя, —
Про грім небес, про плюскіт моря
Пісні безжурні я співав.
Дрібненьких злодіїв картав я,
Злодюга ж руку тис мені,
А підлітків причарував я,
Співаючи грізні пісні.
В ярмі турбот душа зігнулась,
Її байдужість поїняла,
А Муза й зовсім відвернулась
І гордовито геть пішла.
Даремно нині заклинаю —
Вона пішла собі навек.
Вже зовсім я її не знаю
І не впізнаю чистий лик.
О Музо! Може, випадково
Являлась ти душі моїй,
Чи всім сказати віще слово
Судилося насправді їй?
А може... Зрештою, хто знає?
Я кару долі вже несу.
Вінок терновий осяває
Твою безрадісну красу...

1855 — червень 1856

ПРОЩАЙ

Прощай, не згадуй днів розради.
Нудьги, сумоти і досади, —
Не згадуй чвар, не згадуй сліз,
Не згадуй заздрісних погріз!

Але ті дні, коли з кохання
Над нами грало любе сяння
І ми вчували серцем рай, —
Благослови та пам'ятай!

1856

ШКОЛЯР

— Ну, вперед-бо, ради бога!
Ліс, пісок і небокрай —
Невесела все дорога...
Друже мій, мерщій сідай! —

Ноги босі, схудле тіло,
Груди в рваних ганчірках...
Не соромсь! Дивися сміло!
Багатьох це славний шлях.

Бачу книжку я в торбині.
Ти учитись забажав...
Знаю, що своїй дитині
Батько гріш останній дав.

Знаю, що стара дячиха
Десь знайшла четвертачок,
Що дала тобі купчиха
У дорозі на чайок.

Чи, можливо, ти дворовий
Із відпущених?.. Егеж!
Випадок цей теж не новий —
Не сумуй, не пропадеш!

Скоро сам узнаєш в школі,
Як архангельський мужик
По своїй і божій волі
Став великий чоловік.

Добру душу можеш стріти,
Що тебе звезе в Москву, —
В університет ходити
Будеш, хлопче, наяву!

Там роботи є багато:
Лиш працєю, поки снага...
От за що тебе так свято
Я люблю, Русь дорога!

Не бездарна та природа,
Не загинув ще той край,
Що виводить із народу
Стільки велетнів, вважай.

Стільки добрих, благородних,
Повних світлих почуттів,
Серед злих, тупих, холодних,
Набундючених людців!

Я був у тебе на могилі,
Подруго днів тяжких, і твій
Чистішим образ, риси милі
Малюються в душі моїй.
Бувало, натерпівшись муки
У метушні життєвих справ,
Під тятарем нудьги, розпуки
Тебе я хмуρο зустрічав.
Твій сміх, твоя весела мова
Не проганяли темних дум,
Лиш дратували знов і знову
Мій гарячковий, хворий ум.
І думав я, що ти не мала
В душі до мене співчуття,
Все глибше, глибше заповзала
У серце гіркість почуття...
Та час назад не повертає.
Що ж, юність — схиблює вона:
Без сліз вона біди не знає,
Без сміху радості не знає...
Померла ти. Ущухли грози...
Я потім іншу жінку знав,
Я щохвилини бачив сльози
І часто сміх твій учував.

Тепер і дорогі і милі
Ті пережиті сумно дні, —
О скільки ніжності і сили
Вони народжують в мені!
Кажу з докором і журбою:
«Чом не цінив я ті літа?»
Замріюсь — ти переді мною
Стоїш — жива і молода:
Сіяють очі, локон в'ється,
Говориш ти: «Не будь сумний!»
Від сліз болючіш віддається
Твій срібний сміх в душі моїй.

ДУМКИ БІЛЯ ПАРАДНОГО ПІД'ЇЗДУ

Ось парадний під'їзд. На великі свята,
Лицемірній не зрадивши звичці,
Місто все — хто в кареті, хто в бричці. —
До розкішних дверей підліта.
Записавши звання та імення,
Гості знов роз'їжджаються. Їм
Так приємно і радісно всім,
Мов у цьому їх щастя й натхнення!
А в буденну годину просителі місць,
Удовиці та сироти вбогі
Облягають парадний під'їзд,
Оббивають високі пороги.
А навколо — туди і назад, тут і там
Все кур'єри з паперами скачуть.
Повертаючись, інший співає «трам-там»,
А просителі бідні аж плачуть.
Раз я бачив, прибились сюди мужики,
Руські, чесні, сільські наші люди.
Помолились на церкву й чекають дядьки,
Русі борода впали на груди...
От з'явився швейцар. «Допусти, — кажуть. —
брат». —

А в очах і надія і мука.
Той лиш скоса зирнув: що за вид для палат?
В них же й лица засмаглі і руки!

Сірячина, та ще й у латках,
По торбині на спинах горбатих,
Хрест на шиї і кров на ногах
Від старих личаків кострубатих.
(Видно, довго чвалали вони
Хто й зна відки, з далеких губерній)...
Хтось гукнув до швейцара: «Жени!
Від голоти, бач, нашого верне...»
І замкнулися двері. Дідусь розв'язав
Драну торбу руками старими,
Та швейцар не пустив, подарунка не взяв,
І пішли собі геть пілігрими.
«Бог суддя йому!» — чулось між них,
Безнадійно махали руками
Й далі йшли, доки бачить я міг,
З непокритими йшли головами.

А хазяїн хоромів отих
Іще спав на перинах м'яких...
Ти, покірною челяддю пещений
І життям безтурботним розбещений,
Чий кумир лиш розпуста і гра,
Прокидайсь — ти ж надія остання їх!
Поверни їх — в тобі сподівання їх!
Та щасливі глухі до добра...

Не страшна тобі кара господня,
А земная у тебе в руках,
І несуть бідолахи голоднії
Безнадійність і горе в серцях.

Що для тебе ці люди знедолені?
Їхня мука тебе не пече.
Наче свято в чаду задоволення
Все життя твоє змалку тече.
Не прокинешся. Нащо? Забавою
Поривання найкращі ти звещ,
Проживеш і без них ти зі славою

І у славі помреш!

Без турбот, мов аркадська ідилія,
Закінчаться життя твого дні:
Десь під сонячним небом Сіцилії,
Під заморського птаства пісні,
В гарнім затишку, спостерігаючи,
Як у морі блакитнім втопаючи,
Промінь сонця його золотить.
Та ще й хвилику там середземною
Заколисаний — тихо заснеш,
Для родини дбайливої, чемної
Залишивши, крім туги даремної,
Довгожданую спадщину теж.
Щоб останки прощальною тризною
Вшанувать — привезуть їх сюди, —
Хоч і проклятий потай вітчизною,
Все ж лишешся прославленим ти!..

А втім, нащо такого вельможу
Для людців ми турбуєм дрібних?
Злість на них свою вилити можем, —
Це безпечніш... Хіба в тому гріх,

Що не всім це життя — насолода?
Не біда, що потерпить мужик!
Так йому присудила вже зроду
Вища воля... та він уже й звик!
Є корчма за заставою вбога,
Там проп'є він усе й загуля,
А тоді — у далеку дорогу
Та й застогне там... Рідна земля!
Покажи мені край неймовірний,
Я такого кутка не стрічав,
Де б сіяч і захисник наш вірний,
Де б російський мужик не стогнав?
Стогне він на полях, по дорогах,
Стогне він по в'язницях — острогах,
В темній рудні на ржавім цепу,
Під стогами, в повітках убогих,
На ночівлі під возом в степу.
Стогне в хаті нетопленій вдома,
Світлу божого сонця не рад,
І в селі, і в містечку глухому,
У під'їздах судів і палат.
Чуєш, брате, чий стогін несеться
Над просторами Волги-ріки?
Стогін той у нас піснею зветься, —
То у лямці бредуть бурлаки!..
Волго, Волго, ріка многоводна,
Ти не так заливаєш поля,
Як сльозами і горем народним
Переповнена наша земля, —

Де народ, там і плач... Ех, сердечний!
Що він значить, твій плач безконечний?
Чи проснешся ти, сповнений сил,
Чи, підкорений долі зловісній,
Все, що міг, ти давно вже створив, —
Наче стогін, створив свою пісню
І духовно навіки спочив?..

1858

УРИВОК

Ніч. Розкошів ми всіх скуштували.
Що ж робити? Не хочеться спать.
Ми б тепер і молитися стали,
Та не знаєм, чого нам бажать.

Побажаєм тим доброї ночі,
Хто все терпить во ім'я Христа,
В кого сльози не зрошують очі,
І не стогнуть німії уста;

Чиї руки все в праці та муці,
Полишаючи нам привілей
Віддаватися штуді й науці,
Поринать серед мрій та ідей;

В кого вся життєвая дорога
Йде в глибокій безпросвітній тьмі,
Без знання про права і про бога,
Мов без свічки в підземній тюрмі...

1858

ПІСНЯ БРЬОМОНЬЦІ

«Стій-бо, хурмане! Спекотою
Далі нам не слід рупать!»
Бач, село все за роботою —
Вийшло в луг на сіножать.

При заїзді сиротиною
Няня згорблена сидить
Над заснулою дитиною,
І сама ледь-ледь не спить.

Тільки ще мугиче пісеньку,
Хрестить рот, як позіка.
Сів і я до них близісінько,
Пісня ж няні не стиха:

«Низько, наче тій билиньці,
Треба голову хилить,
Щоб на світі сиротиньці
Вік безжурно пережить...

Сила ламле і солomonьку —
Уклонись низенько їй —
Щоб старші тебе, Брьомонько,
В люди вивели мерщій;

В люди вийдеш, то й з вельможами
Будеш в дружбі з усіма,
З молодицями пригожими
Жартувати жартома.

Ти людиною гулящою
Проживеш своє життя...»
Досить пісні непутящої!
«Няню! дай мені дитя!»

«Нате, а відкіль забилися?»
«Я проїздом, з міста сам».
«Колишіть, бо я стомилася...
Та співайте над дитям».

«Добре, пісня в нас не куплена,
Розпочну, та не твою.
В мене є своя улюблена...
— Люлі-люлі, ой, лю-лю!

У сонливих ліньках пещений
Мудрагелів-пошляків,
Будь він проклятий, розбещений
Ниций розум глупаків!

В нас під батьківською стріхою
Не зростало ні одно
Для життя людського втіхою
Плодотворнее зерно.

Будь щасливіший! здоровою
Пору юності лелій.
Нерозважно сили нової
В форму давню ти не лий.

У житті лиш вільним враженням
Душу вільну віддавай,
І людським поривам бажаним
В ній зростать не заважай.

З ними створений природою,
Ти плекай їх, борони.
Братством, Рівністю, Свободою
Звуться, друже мій, вони.

Возлюби їх! в тому й значення,
Щоб служить їм до кінця,
Бо нема миліш призначення,
Осяйніш нема вінця.

Будеш чудом — не потворою —
Батьківщині ти своїй;
Не холопською покорою
Станеш ти в пригоді їй:

Неприборканістю дикою,
Що гнобителів скида,
І довірою великою
До почесного труда.

І з ненавистю правдивою,
Спалахнеш чуттям святим,
На неправду ринеш зливою,
Мов із неба божий грім.

Отоді-то ж...» Та прокинулось
Враз дитятко, плачучи.
Няня вмить до нього кинулась
І забрала, хрестячи.

«Попоїж, ластовенятонько,
Сите?.. Люлі, ой, лю-лю!»
Й заспівала немовлятоньку
Знову пісеньку свою...

ПЛАЧ ДІТЕЙ

Чуючи прокльони і прокляття
В боротьбі конаючих людей,
Із-за них чи чуєте ви, браття,
Тихий плач і жалоби дітей?

«В світлу пору малолітства тóго
Все живе щасливо розквіта
І бере з дитинства золотого
Дань забав і щастя без труда.
Тільки'ми гулять, бродить не звичні
На полях, на нивах золотих:
Цілий день колеса ті фабричні
Крутим — крутим — крутимо ми їх!

Колесо чавунне кружеляє,
Вітром обвіває і гуде,
Крутиться голівонька, палає,
Серце б'ється, все кругом іде:
Синій ніс безжальної старухи,
Що за нами стежить повсякчас,
І на стінах вирозні мухи,
Стіни, вікна, двері, — з ними й нас
Закружляло! Вже нема терпіння,
Починаєм голосно просить:
— Зачекай, ненависне кружіння!

Дай опам'ятатись хоч на мить! —
Безкорисно плакати і молитися,
Колесо не зважає на те:
Хоч умри — але йому вертється,
Хоч умри — гуде — гуде — гуде!
Де вже нам, замученим в неволі,
Гратися, радіти і гуляти!
Випало б тепер нам бути в полі,
На траву упали б ми — і спати.
Нам скоріш вернутися б додому —
Тільки чому нам іти туди?..
Що чекає дома нас, відомо:
Не втечемо і там ми від нужди!
І припавши тихо головою
Там на груди матері своїй,
Заридавши від жалю і болю,
На шматки розірвемо серце їй...»

ЛИЦАР НА ЧАС

Якщо хмуриться день, якщо ніч не ясна,
Якщо вітер осінній бушує,
На душі буде мла навісна
І в байдужості ум засумує,
Тільки сном допоможеш собі,
Та не в кожного змога є спати...

Ніч морозна! І слава судьбі! —
Я не буду тепер сумувати.
Я у полі ходжу серед нив,
І дзвенять, розлягаючись, кроки,
На ставку я гусей сполошив,
Далі кібця сполохав з толоки...
Як здригнувся він! Помахом крил
Як підвівся він сильно і плавно!
Доки зник він аж за небосхил,
Слідкував я й сказав йому: славно!
Ген гримить, проїжджаючи, віз;
Потягло ніби дьогтем з дороги...
Свіжі запахи чуються скрізь,
Мозок свіжий, не стомлені ноги.
І бадьорій природі оцій
Віддаєшся в полон мимоволі;
Сила мужності в крові твоїй
Відчуття величезної волі

У відроджені груди влива,
І жагою труда закипає,
І про шлях твій шумлять дерева,
І пісень своїх совість співає...

Раджу щиро — женить її прич,
Певно, буде ще час рахуватись!
В цю безмовну та місячну ніч
Спогляданню потрібно віддатись.
Даль прозора цієї пори,
Повний місяць над нивами нині,
І панують кольори вгорі
Фіалкові, блакитні та сині.
Води — ніби в огнях золотих,
А долина примхливо розквітла,
Вся у хвилях молочного світла
І в узорчатих тінях рясних.
Гід небес голубого склепіння,
До пайтонших ниток павутиння,
Що припало як сніг до землі,
Все ясніє як день: недалечко
Позгелілася смугами гречка,
Як стрічки червонясті в імлі;
Замикаючи соннії ниви,
Ліс чорніє стіною, як тінь,
Майорять його барв переливи
Попід місячним сяйвом промінь,
І дуби там похмурі та сині,
І виблискують клени з пітьми,

І дрімає на темній ялині
Чорний ворон, на північ грудьми!
Все, чим може потішити сина
Батьківщина сумна восени:
Зеленаві озимі клини
І під льоном злотова долина;
Серед щедро освітлених піль
Скирт пахучих ряди звідусіль —
Все твій зір вдовольняє і вабить...
Не стискалися б груди в журбі,
Коли б в пору цю глянути навіть
На село довелось тобі:
Гола бідність не кинеться в око!
Стіни скирт обступили високо,
Оточили село, мов стіна,
І стоїть рідна хата, мов чаша,
Побажай їй спокійного сна —
Бо красуня стомилася наша!..

Спи, хто може, а я не засну,
Я тихенько стою тут у тузі,
Тільки думу плекаю ясну
На скиртами укритому лузі.
Я з тяжкими думками й на мить
У цім світі прожити не в силі...

В піч таку я хотів би тужить
На далекій могилі,
Де сумна моя мати лежить...

Вдалині від осяяних міст,
Серед верб, невеличких на зріст,
За селом, на горі невисокій,
Вся у променях, ніби вві сні,
Церква видиться древня мені,
І на білій церковній стіні
Відбивається хрест одинокий.
Так, я бачу тебе, божий дім,
Бачу напис вгорі на карнизі
І апостола Павла над ним
У ясній роззолоченій ризі.
Ось вилазить дідок біля ґрат
На дзвіницю, немов на руїну, —
Його тінь більш за нього стократ,
Перерізає він навіл рівнину.
Підведися! — і зводиться він,
І удари я чую пророчі!
Розлягається владно той дзвін
Серед тиші селянської ночі:
Якщо хворий в околиці є, —
Хай дзвінкіш йому серце заб'є
І, уважно рахуючи звуки,
Він забуде на мить свої муки;
Чи далекий мандрівник встає, —
Він, почувши, бадьоріш крокує;
І старий плугатар їх рахує,
І, хрестом осінивши чоло,
Молить бога, щоб тепло було.

Звук за звуком навкруг розітнувся.
Я дванадцять годин зражував.
Он з дзвіниці старий повернувся,
Чути шерх його ніг серед трав,
Бачу тінь його: ось він сідає,
І, чоло нахиливши, дримає.
На нім темне, потерте сукно,
Він у шапці простій, волохатій...
Все, чого я не бачив давно
І від чого простором відтятий,
Оживає і знов височить,
І в очах постає так яскраво,
Що не віриться навіть, їй-право,
Щоб не міг я зустріти в цю мить
Ту, що потай довкола витає,
Що під давнім хрестом починає...

Підійди, як в минулому, зримою
І з'явися в тумані села!
Все життя ти була нелюбимою,
Все життя ти для інших жила.
З головою від бур непокритою,
Все життя під грозою сердитою
Ти стояла завжди серед тьми
І дітей захищала грудьми.
Над тобою гроза прокотилася!
Не здригнувшись, ти грім прийняла. —
Ти за ворога жарко молилася
І захисниця дітям була.

І невже в хвилі, сповненій значення,
За страждання в житті грозовім
Не пошле господь радість побачення
З погибаючим сином твоїм?..
Я печаль від невдячності ранньої
Проливаю за душу твою,
Я мелодію пісні останньої
З гіркотою тобі віддаю.
О, прости! Певно, пісню ту чуючи,
Ти жорстоко страждатимеш знов.
Але, гинучи й серце рятуючи,
Я твою заклинаю любов!
З каяттями я кличу глибокими,
Щоб вселюблячі очі твої
Змили сліз материнських потоками
Найганебніші плями мої!
Щоб ту силу, що в мене вложила ти,
І якої мені не забудь,
Скарбом волі твердої зміцнила ти
І на вірну наставила путь...

Не спокушена світськими плітками,
З тихим жалем в думках неземних,
Русокоса, з очима-лелітками
Та безрадісним виразом в них.
Під грозою велично-безгласною
Молодою ти вмерла, прекрасною,
І такою ж зустріла мене,
У проміння убравшись нічне.

Так! я бачу тебе блідолицю,
І на суд твій себе віддаю.
Перед правдою сяяти крицею
Научила ти музу мою.
Не страшне співчуття мені зражене,
Не гірке ворогів торжество,
Лиш промов мені слово пробачення,
Ти, небесних чуттів божество!
Вороги? Я їх наклепи стишую,
Милосердя у них не прошу, —
Їм не винайти муки лютішої
Ніж ота, що в душі я ношу.
Ну, а друзі? Не рівні ми в мужності, —
Я середини' зроду не знав!
Що минає серця їх в байдужості, —
Я на все те нестримно дерзав.
Я не думав, що юності шумної
Неприборкана сила мене,
І у спразі тривоги безумної
Лиш життя закликало мене!
І захоплений дивною битвою,
Я над прірвою часто стояв,
Та здіймався твоею молитвою,
Знову падав — і врешті упав!..
То виводь же тропою тернистою!
Розучивсь я ходити по них!
Я в болоті хисткому не вистою
Сподівань і бажаннів дрібних.
Від базік, що брехні ще не кинули,

Що їх руки в крові серед зла,
Поведи в стан, де гинуть і гинули
За любові великі діла!
Той, чие животіння розбилося,
Може, смертю таки доведе,
Що не боязко серце те билося,
Що любити він міг...

(Вранці, в ліжку)

Мрії, мрії! О власть чарівна
Благодатної сили природи!
Гомін юності, пристрасть ясна,
Пломінке почування свободи —
Все в похмурій душі без пуття
Підвелося... та де ж це ти, сило?
Я прокинувся, мов кволе дитя.
Знаю: день цей скінчиться безсило.
Я мікстуру вночі буду пить,
І лякатиме знову могила,
Де сумна моя мати лежить.

Все, що в серці кипіло й боролось,
Промінь ранку сполохав блідий.
Насміхаючись, внутрішній голос
Пісню злу затягнув, навісний:
«Підкорися, — о плем'я нікчемне!
Неминучим ударам судьби,
Вас застали часи недаремне
Непридатними до боротьби.

Не пробила ще хвиля остання,
Та для діла ви мертві давно.
Вам судились благі поривання,
Та нічого вчинить не дано...»

1860—1862

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА

В сум не вдавайтесь — це передбачено, —
Дехто й бажав його смерті завчасної.
Так загинати всевишнім призначено
Кращій людині Росії сучасної.
Тяжко жилося в дні юності мрійної,
Повної запалу, світлого прагнення,
Смілих промов, боротьби безнадійної;
Потім гірке довгочасне ув'язнення.
Звідав бідаха тюрми петербурзької,
Нагляду, допитів, ласки жандармської,
Звідав роздолля землі оренбурзької
І безпросвітної долі солдатської...
Муштру, нужду і знущання, не каючись,
Там він терпів, у казарму закинтий;
Міг від різок він, звичайно, й загинути, —
Може, і жив він, на те сподіваючись.
Та, не спивяючи гноблення звірського,
Доля грайлива народу російського
Стійкість його зберегти постаралася.
Муки скінчились. Йому вже всміхалося
Все дороге його серцю бентежному,
Все, що зазнати раніш не судилося.
Бог тут позаздрило сердешному:
Серце спинилося.

1861

СЕЛЯНСЬКІ ДІТІ

І знов на селі я. Ходжу полювати,
Віршую потроху — і легко так жить.
Учора, по влохах, не йшовши й до хати,
На сіні в сараї я ліг відпочить.
Заснув та й прокинувся: у шпари широкі
Проміння веселого ллються струмки,
Воркує голубка; в блакиті глибокій
Кричать молоденькі граки,
Ще й інша майнула над стріхою птиця —
По тіні ворону я зразу пізнав;
О! Хтось там шепоче! У шпарах очниці,
Мов хто на разок нанизав!
І карі, і сині блищать там, і сірі —
Неначебто цвіт польовий.
В них спокій і воля, і радощі щирі,
І добрості відсвіт ясний.
Люблю я цей погляд дитячого ока,
Де фальшу немає й сліда!
Завмер я: душа схвилювалась глибоко..
О! Шепчуться знов!
Першій голос
Борода!
Другий
А пан, говорили!..

Третій
Та тихше, чорти ви!
Другий
Панам лише вуса годиться носити!
Перший
А ноги, бач, довгі, і сам уже сивий...
Четвертий
Дивися, на шапці годинник лежить!
П'ятий
От штука, дак штука!
Шостий
Ланцюг золочений...
Сьомий
О, річ недешева!
Восьмий
Як сонце горить!
Дев'ятий
А онде собака — який здоровенний!
Вода з язика, бач, біжить.
П'ятий
Рушниця! поглянь-но: стволи які, нене!
Замочки різні!..
Третій
(перелякано)
Він не слить!
Четвертий
Нічого, мовчи! Ще постоїм хвилину!
Третій
Поб'є...

Налякались маленькі шпиги
І кинулись геть: так, зачувши людину,
Злітають меткі горобці над стоги!
Затих я, примружився — знову з'явилися
У шпарах очиці ясні.
На все біля мене вони роздивилися
І винесли присуд мені:
«Куди вже такому бідасі охота!
Лежав би собі на печі!
І видно — не пан він: як їхав з болота,
Так поруч з Гаврилом...» — «Почує, мовчи!»

О, милі плутяги! Хто з ними зазнався,
Той, вірю я, любить селянських дітей.
Та навіть, коли б ти їх гордо цурався,
Читачу, як «роду низького людей», —
Я все-таки мушу одверто сказати,

Що задрю малятам отим:
В житті їх поезії так пребагато,
Що й пещеним дітям не знати твоїм.
Щасливий народ! Ні розкошів, ні книги
Не відають змалку вони.

Із ними ходив у грибні я набіги,
Розкопував листя, обшукував пні,
Грибну намагався затямить місцину,
А вранці нізащо не міг відшукать.
«Поглянь-но, Савосько, під ту деревину —
Обручка там, бачиш!». Нагнулись ми,

хвать —

Змію ухопили! Кусається клята!
Савоська регоче: «Попався спроста!»
Та досить нам їх довелось повбивати
І класти на дошки моста.
Мабуть, ми за подвиги слави чекали, —
А в нас же дорога велика була,
Щоденно трудящі усякі снували
По ній без числа.
Канавокопач вологжанин,
Лудильник, кравець і кушнір,
А часом, бува, городянин
Молитися мчить в монастир.
Під наше зелене гілля берестове
Натомлений люд відпочити спішив.
Тут діти обступлять: почнуться розмови
Про Київ, про турка, про тисячі див.
Як інший хильне, тоді тільки держися —
Почне з Волочка, до Казані дійде!
Чухну передражнить, мордву, черемиса,
І казкою втішить, і притчу складе:
«Прощайте, маленькі! Старайтесь найпаче
На господа бога у всьому вважать:
У нас був Вавило, за всіх найбагатший,
Та здумав на бога якось нарікати, —
Відтоді і схуд, і збліднів наш Вавило,
Ні меду від бджіл, ні врожаю з ланів,
І тільки в одному, бідасі, щастило,
Що волос у носі довжезний чорнів...»
А то ремісник розкладе все знаряддя —

Рубаяки, підпилки, долота, ножі:
«Дивіться, чортята!» А діти і раді,
Як лудиш, пиляєш — усе покажи!
Під приказки власні засне перехожий,
Малята до діла — пиляти й стругати!
То пилку затуплять, що й глянуть негоже,
Чи сверла зламають — та й ну утікати!
Було так цілісінькі дні пролітали,
Що інша людина, то й повість нова...

Ух, жарко!.. Гриби до опівдня збирали,
А вийшли із лісу — ріка лугова
Синіє, мов стьожка, і в'ється у травах
І стільки у річці голівок русявих,
Неначе грибів на поляні в гаю!
І сміху, і крику, і гомону повно,
Тут бійка — не бійка і гра тут — не гра...
А сонце їх літнє пече невимовно.
Додому, малята! Обідать пора.
Вернулись. У кожного козуб чималий,
А скільки пригод! Той он зайця злякав,
Піймав їжака той... Були заблукали,
Ще й бачили вовка... Ото настрахав!
І мушок дають, і комах їжаківі,
Частує Корній молочком — не бере!..
Той ловить п'явки у водиці ставковій
На лаві, де мати білизну пере,
Той бавить маленьку сестру на горбочку,
Той тягне женцеві відерце кваску,

А той, підв'язавши під горло сорочку
Рисує узори якісь на піску,
Хлюпочеться та у густім баговинні,

А в тої новенький вінок:

Там білі і жовті, червоні і сині,

Усяких багато квіток.

Ті сплять, ті танцюють собі без ушину.

Он дівчинка ловить плоху конячину,

Піймала і їде на ній у село.

Чи їй, що вродилась під сонцем, на волі,

Що мати її принесла у приполі,

Пристойно б коняки боялись було?..

Пора грибобрання лише відлетіла, —

Дивися-но, губи вже чорні у всіх.

Набили оскому: чорниця поспіла!

А там і малина, брусниця, горіх!

Розкотистий гомін дитячої зграї

Від ранку до ночі гримить у гаю.

Тетеря, злякавшись, із трав вилітає

І виводку кличе пухнату свою.

Зайчатко сполохають — крику, содому!

Глухар полинялий з безсилим крилом

В купці стрепенувся — ну, лихо старому!

Несуть на село його діти гуртом...

«Доволі, Ванюшо! Гуляв ти, дитятко,

Тепер до роботи ходім!»

Та навіть і праця до нього спочатку

Обернеться красним обличчям своїм:

Він бачить, як батько угноє поле.
Як кидає зерно у землю пухку,
Як потім ланок зеленіє поволі,
Як повниться зерно в тяжкім колоску;
От збіжжя достигле підріжуть серпами,
В снопи перев'яжуть, до клуні зvezуть,
Просушать, молотять-молотять ціпами,
А далі помелють і хліба спечуть.
От свіжим хлібцем поласує хлоп'ятко
І в поле за батьком охоче біжить.
Сінця наберуть: «Вилізай, бісенятко!»
Ванюша на сіні мов цар той сидить.

Та заздрість, одначе, в дворянській дитині
 Посіять було б мені жаль.
Отож ми тепер показати повинні
 Із другого боку медаль.
Звичайно, що хлопець селянський на волі,
 Нічого не вчившись, росте,
Та виросте він, як билина у полі,
Чи, може, й загине — нічого, пусте!
Він знає, звичайно, стежки всі у гаї,
Літа на коні, не боїться води, —
Та люта його мошкара заїдає,
Та рано хлопчині знайомі труди...

Раз якось зимою, в холодную пору
Із лісу я вийшов; мороз так і гриз,
Дивлюсь — підіймається тихо під гору

Конячка, на санях вивозячи хмиз.
Статечно простуючи з нею додому,
Конячку за повід веде мужичок
В чоботях великих, в кожусі тяжкому,
В старих рукавицях... а сам як грибок!
«Здоров, парубчище!» — «Ану, не чіпай-но!»
«Який же ти грізний, по правді скажу!
А відки дрівця б то?» — «Із лісу, звичайно.
Там батько рубає, а я от вожу.
(Здалека у лісі сокира дзвеніла).
«А що, в твого батька велика сім'я?» —
«Сім'я-то велика, та що в ній за сила,
Як два мужики лиш: мій батько та я...».
«А, он воно що! А як звать тебе? —
«Власом» —
«Котрий тобі рік?» — «Та вже сьомий пішов!
Ну, мертва!» — хлоп'ятко промовило басом
І далі з конякою рушило знов.
Такий він малий був, хлопчак отой милий.
Так сонячний промінь його осявав,
Неначе те все із картону зліпили,
Неначе в дятячий театр я попав!
Та хлопчик був хлопчик живий,
не ляльковий,
І хмиз, і гринджоли, і коник рябий,
І сяєво сонця холодне, зимове,
І злеглого снігу вздовж вікон горби —
Все справжнє, російське було перед мене
З тавром смертодайним лихої зими,

Що серце російське так любить, шалене,
Що думи російські вселяє в уми —
Ті чесні думки, що немає їм волі,
Що жоден гнобитель їх ще не зборов,
Що в них так багато і гніву, і болю,
Що в них — безконечна любов!

Гуляйтеся ж, діти! Ростіть без тривоги!
На те і дитинство у вас розцвіло,
Щоб вічно любити це поле убоге,
Щоб вічно воно дороге вам було.
У правду народну ви вірте велику,
Шануйте свій хліб трудовий, —
І хай чарування дитячого віку
Осяє вам сонцем туман гробовий!..

Пора до початку вернутись настала.
Смілішає, бачу, гостей моїх рій.
«Злодії прийшли! — я гукнув до Фінгала, —
Вкрадуть нам усе! Та ховай-бо мерщій!»
Фінгалко мій, скорчивши міну важливу,
Під сіно пожитки мої закопав,
Ретельно сховав дичину особливо,
В ногах мені ліг і сердито гарчав.
Собачої тої премудрість науки
Йому досконало відома була;
Узявся такі витворяти він штуки,
Що публіка з місця зійти не могла,
От сміху та дива! Вже тут не до страху!

Самі до команди: «Фінгалко, умри!»
«Не застуй, Сергію! Пусти-бо, Кузяхо!» —
«Дивись — умирає!» — З їх любої гри
Я сам милувався, розлігшись на сіні,
Та темно в сараї зробилось як стій:
На сцені так раптом згущаються тіні,
Як треба ударить грозі дощовій.

І справді: над стріхою грім розкотився,
Ріка дощова у сарай потекла,
Актор мій розумний загавкав-залився,
А публіка драла дала!
Широкі ворота з рипінням розкрились,
Ударили в стінку, закрилися знов.
Я виглянув: хмара вгорі клубочилась
І дощ на театр наш ішов.
Під зливою босі малята втікали
Швиденько до рідних дворів...
Ми з вірним Фінгалом грозу переждали
І вийшли шукать дупелів.

З кожним роком слабішають сили,
Кров холоне і розум дрима...
Краю рідний! Мені до могили
Не побачить твій люд без ярма!

Та хотів би я знать до вмирання,
Що стоїш ти на вірній путі,
Що орач твій у час засівання
Бачить сонячні дні в майбутті.

Щоб вітрець, доки ляжу в склепіння,
З рідних селищ до вуха доніс
Звук один, де б не чулось кипіння
Всенародної крові і сліз.

1861

ВОЛЯ

Мати-вітчизно! на гонах твоїх
Я почуттів ще не звідав таких.

Ось на руках у матусі дитина,
В серці хвилюється дума єдина:

В добрі часи народилось дитя.
Бог милосердний, ще буде життя!

Змалку ніким не заляканий, вільний.
Вибереш діло, до котрого схильний.

Хочеш — лишишся навік мужиком,
Зможеш — під небо полинеш орлом!

Вад у фантазіях цих забагато:
Розум людини гнучкий і завзятий,

Бачте: замість ланцюгів кріпосних
Люди придумали безліч нових.

Так... та розплута народ свою долю.
Музо! Вітай із надією волю!

1861

Надривається серце від муки
І не віриться в спокій та мир,
Коли в світі панують лиш звуки
Ланцюгів, барабанів, сокир.

Але, весно весела, люблю я
Твій суцільний схвильований шум,
Невгамовно з тобою святкую,
Як дитя — без турбот і без дум.
У захопленні щастя і слави
Віддалась ти життю, — й звідусіль
Щось шепочуть зеленії трави,
І струмить всюди музика хвиль.
Он лоша в табуні заіржало,
Рве бугай із землею траву,
Світлорусе маля загукало
На узліссі: — «Парасю, ау!»
По горбах, по лісах, у долині
Птиці півночі в'ються, кричать,
Разом чути й пісні солов'їні
І гаркаве пицання галчат.
Гуркіт тройки, скрипіння підводи,
Вереск жаб і гудіння джмелів —
На просторі життя і свободи
В гармонійний зливаються спів...

Я наслухався іншого шуму...
І до тебе, оглушений ним,
Лину, мати-природо, без суму
Із незмінним бажанням своїм:
Заглуши цю зловісну музику,
Світлий спокій душі принеси
І очам, щоб, прозрівши навіки,
Милувались з твоєї краси!

1862 чи 1863

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Гуляючи розходиться
Враз вітер горовий:
Хитне густими вільхами,
Квітчаний пил підійме він,
Як оболук: зелене все —
Повітря і вода!

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка,
Наталя Патрикіївна,
Води не замутиль!
Та якось гріх спіткав її,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурненька, визналась,
Утяти б їй язик!
У хаті вдвох з лукавою
Зима заперла нас,
Мені у вічі дивиться,
Мовчить жона моя...
Мовчу... А дума лютая

Спокою не дає:
Убить... так жаль сердешної!
Стерпів — так сил нема!
А тут зима розкошлана
Реве і день і ніч:
«Убий, убий зрадливицю!
Спокусника згуби!
А то весь вік промучишся,
Ні вдень, ні ночі довгої
Спокою не знайдеш.
У вічі злі сусідоньки
Плюватимуть тобі!..»
Під голос бурі-віхоли
Зміцніла дума люта —
Припас я гострий ніж...
Та враз весна підкралася...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Як молоком облиті,
Стоять сади вишневі,
Тихесенько шумлять;
Пригріті теплим сонечком,
Шумлять по-молодечому
Соснові ліси;
А поруч юним листячком
Щебечуть пісні ювої
І липа блідолистая,

І чистая березонька
В зеленім убранні!
Шумить дрібна ялинонька,
Шумить високий клен...
Шумлять вони по-юному,
По-юному, весняному...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

І слабне дума люта,
Ніж надає із рук,
І всюди пісня чується
Одна — в лісах, в лугах;
«Люби, допоки любиться,
Терпи, допоки терпиться,
Прощай, коли прощається,
І — бог тобі суддя!»

Саме в розпалі година робочая...
Доле ти, доленько руська жіночая!
Важче повік не знайти.
Що ж дивувати, що в'янеш засмучена,
Руського племені матінко змучена?
Сохнеш дочасно так ти!

Спека страшенна: рівнина зажурена,
Спалена нива, дорога закурена —
Сонце нестерпно пече.

Жінка-бідарка із сил вибивається,
Хмара над нею мошки коливається,
Їсть їй і вид і плече!

Пить потяглася до кухля, та — лишенько!
Якось серпом перекраялась ніженька,
Часу нема зав'язать.

Ніби хтось крикнув, — їй видяться слізоньки.
Жінка — туди... розтріпалися кісоньки —
Треба дитя вгамувать.

Що ж ти схилилась над ним, вболіваючи?
Пісню йому про терпіння, зітхаючи,

Неньці лишилось співать!
Сльози чи піт понад віями в матінки —
Ллється струмок без кінця.
В кухоль одеї, що в ганчір'ї у затінку,
Котяться краплі з лиця!

Ось вона кухоль взяла у долононьки,
Губи її — над вінцем...
Що? Чи смачні ці горьовані сльозоньки
Навпіл з гірким сирівцем?..

ОРИНА, МАТИ СОЛДАТСЬКА

Цілий день моя скорботниця,
В ніч — нічна богомольниця,
Вікова моя сухотниця...

З народної пісні

Ночі пізньої, осінньої
З полювання ми верталися,
До нічліга до торішнього,
Дяка богові, добралися.

«Ось і ми! Привіт, старенькая!
Чом насупилася, кумонько!
Не про смерть, бува, задумалась?
Кинь-залиш ту марну думоньку!

Чи журба яка крушить тебе?
Розкажи — ачей розвіється!»
І Орина повіла мені,
Що на серці в неї діється.

«Вісім літ синка не бачила,
Жив, чи ні — не відкликається.
Вже й не снилось, і не вірилось.
Аж синочок повертається.

Безстрокова вийшла хлопцеві...
Натопила жарко баненьку,
Напекла млинців Ориночка,
Не надивиться на Йванонька.

Та були короткі радощі.
Десь йому здоров'я збавлено.
Цілу ніч солдатик кашляє,
Вся хустина закривавлена!

Каже: «Я поправлюсь, мамонько!»
Помилився — не поправився:
Дев'ять днів хворів Йванонько,
На десятій — переставився...»

І замовкла безталанная,
І сльозами бідна вмилася...
«А від чого ж хворість клятая
До хлопчини причепилася?»

Може, кволий був ще зроду він? —
Стрепенулася Ориночка:
«Був він складу богатирського.
Здоровенний був хлопчиночка!

Дивувався сам із Пітера
Генерал, як роздягли його
Під аршин в прийомі ставити —
Мого сина нещасливого...

На оцю хатину дерево
Він же сам тягав сосновеє...
І вилися у Іванонька
Русі кучері шовковії...

Потім знов нещасна змовкнула...
«Не мовчи — розвій журбиньку!
Що згубило сина любого —
Запитала ти дитиньку?»

«Не любив синок розказувать
Про оту свою воячину.
Гріх мирянам-бо показувать
Душу — богові призначену.

Нащо гнівити всевишнього,
Біса тішити суворого?..
Щоб не мовить слова лишнього,
Щоб не ремствувать на ворога,

Перед смертю слід помовчати
Кожному християнинові...
Бозна, що там та пригодонька
Надломила силу синові!

Я й узнать не намагалася.
На людей не нарікаючи,
Сам він речі тихі, лагідні
Говорив мені, вмираючи.

Із сокирою городиком
Походжав собі тихесенько,
Городив подвір'я плотиком,
Хату лагодив гарнесенько.

Перекрить сарай задумував,
Та робочою годиною
Зліг — і звівсь на рівні ніженьки
Лиш за день перед кончиною!

Забажав на сонце глянути.
Вивела синка з хатини я:
Попрощався він із банею,
Зі стодолюю, з скотиною.

Сіножаттю йшов — задумався:
«Ти прости мені, галявинко!
Замолоду я косив тебе!» —
І заплакав мій Іванонько!

Ось із шляху пісня гримнула,
Підхопив він повним голосом
«Не біленький сніг», закашлявся
Та й упав підтятим колосом.

Не стояли жваві ніженьки,
Не трималася голівонька.
А додому ми верталися,
Як зійшла вечірня зіронька.

Перед смертю безталанному
Страх яка причина сталася...
Цілу ніч йому сердешному
Тая служба все ввижалася.

Ходить, чистить амуніцію,
Ремні вибілів солдатській,
Язиком давав сигналики
Та пісні виводив хвацькії!

Артикул робив рушницею,
Аж здригалася хатинонька;
Журавлем стояв на ніженьці,
Гнувсь додолу, як лозинонька.

Враз метнувся... Глянув жалібно...
І звалився — плаче, кається,
Крикнув: «Ваше благородіє!
Ваше!»... Бачу — задихається.

Я до нього. Стих, послухався —
Ліг на лавку. Я молилася:
Чи господь на нас не зглянеться?..
Вранці пам'ять прояснилася.

Прощептав: «Прощай-но, рідная!
Знову ти сама восталася!..»
Я над бідним нахилилася,
Похрестила, попрощалася.

**І погас він, наче свічечка
Воскова, передіконная...»
Мало слів, а горя річечка,
Горя річенька бездонная!..**

1863

ПАМ'ЯТІ ДОБРОЛЮБОВА

Ти був суворий, ти у юні годи
Вмів пристрасті розсудку підкорять.
Учив ти жить для слави, для свободи,
Але найбільш учив ти умирать.

Ти світлі втіхи відкидав свідомо,
Ти чистоту душевну зберігав,
Спокою серцю ти не дав палкому,
Вітчизну наче жінку ти кохав.
Свій труд, надії з мрією ясною
Ти їй віддав; і чесні ти серця
Їй покоряв. В майбутні звав простори.
І світлий рай, і перли для вінця
Своїй коханці готував суворий,

Та надто рано твій ударив час
І віще з рук перо твоє упало.
Який світильник розуму погас!
Яке-то серце битись перестало!

Роки минули, пристрасті вляглись,
І високо піднісся ти над нами...
Російська земле, плач! але й гордись —
З тих пір, як ти стоїш під небесами,

Такий ще не народжувався син
І в надра ти такого ще не брала:
В нім скарби всі душевної краси
Поєднані були ще небувало...
Природо! та коли б таких людей
Не посилала ти ніколи світу,
Життя заглухла б нива...

1864

ПОВЕРНЕННЯ ¹

І тут душа журбою оповита,
Вітчизни стрів милий я привіт:
Такий і друг, що нас умів любити,
Та загубив і віру давніх літ.

Був вересень, земля моя безкрая
Рясним дощем ридала без кінця,
За мною птиць летіла чорна згряя,
Немовби зачуваючч мерця.

Схвильований і боязню й журбою,
Дарма я мрії грізні відганяв;
Тим часом ліс з неприязню гіркою
Мене холодним листом обкидав.

І вітер теж гудів мені в незгоді:
Поете ніжний, чом прийшов сюди?
Чого від нас ти хочеш? Годі, годі!
Ти нам чужий, тут зовсім зайвий ти.

І пісню я здаля почув осінню:
Хоч і знайома, але все ж гірка,

¹ 1864 року, коли було написано цей вірш, Некрасов повернувся до Росії з Парижа.

Звучали в ній безсилля і томління,
Якось зажура в'яла і терпка.

В душі зринало з піснею тією
Багато мрій вабливих і принад.
Прокляв я й серце, що перед борнею
Здригнулося — і відійшло назад.

1864

ЗАЛІЗНИЦЯ

(Присвячується дітям)

В а н я *(у кучерській одежі)*. Татуню!
Хто будував цю залізницю?

Б а т ь к о *(в пальті на червоній підкладці)*.
Граф Петро Андрійович Клейнміхель,
серденько!

(Розмова у вагоні)

I

Осінь чудова! Повітря духмяне
Втомлені сили твої бадьорить.
Крига, мов цукор, що скоро розтане,
Ще незміцніла на річці лежить.

Там, біля лісу, і втішно, і мило,
Виспатись можна — такий супокій!
Листя не зблякло іще, не змокрило,
Жовте і свіже, мов килим легкий.

Осінь чудова! Вночі — прохолода,
Ясні, погожі дні...
Марень потворних не знає природа!
Мохи, купини, болота і пні —

В місячнім сяйві усе оживає,
Всюди улюблену Русь пізнаю...

Мчу я по рейках крізь поле безкрає,
Думаю думу свою...

II

Татоньку добрий! Навіщо в незнанні
Юного Ваню тримать?
Краще при місяця дивнім сіянні
Правду йому показать.

Труд одеї, Ваню, тяжкий був на диво,
Він не для сил одного!
В світі є цар: він нещадно-жахливий,
Голод — імення його.

Водить він армії; він кораблями
Завжди керує посеред морів,
Ходить за плугом, стоїть за плечами
Каменярів і ткачів.

Він позганяв сюди маси народні.
Люди в страшній боротьбі
Тут оживили ці нетрі безплідні,
Смерть ізнайшли тут собі.

Прямо доріженька: насипи вузькії,
Стовпчики, рейки, мости.
А по боках усе кісточки руськії...
Скільки їх! Ваню, чи знаєш це ти?

Чуєш-бо, оклики грізні полинули,
Тушіт і скрегіт зубів;
Тіні на вікна морозні налинули...
Що там? То натовп мерців!

То вздовж дороги спішать покалічені,
Там пробігають і тут.
Чуєш, співають.. «У ніч оцю місячну
Любо нам бачить свій труд!

Ми знемагали від спеки, під холодом,
Спину зігнувши в дугу,
Спали в землянках, боролися з голодом,
Мерзли і мокли, терпіли цингу.

Нас грабували письменні десятники,
Било начальство, давила нужда...
Все це стерпіли ми, божії ратники,
Діти покірні труда!

Браття! Ви наші плоди пожинаєте!
Нам же в землі догнивати дано...
Все ще нас бідних добром споминаєте
Чи вже забули давно?..»

Та не жахайся ти пісні їх дикої!
З Волхова, з матінки Волги, з Оки,
З різних віддалень держави великої —
Це усе браття твої — мужики!

Сором лице закривать рукавицею,
Ти ж не маленький... Не будь боягуз!
Бачиш, знесилений вщент пропасницею,
Хворий високий стоїть білорус:

Губи безкровні і очі зажурені,
Струпи на схудлих руках,
Ноги опухли, бо завжди занурені
В мерзлій воді, і увесь в ковтунах;

Ямою груди — на заступ годинами
Кожного дня налягали весь вік.
Ваню, приглянься до нього, невинного!
Важко свій хліб добував чоловік!

Не розігнув іще спини горбатої
Він і тепер: тупо, мовчки довба,
Він механічно брудною лопатою
Землю замерзлу руба.

Звичку до праці оцю благородною
Нам не погано було б перейнять...
Благослови ж бо роботу народною
І научись мужика поважать.

Всюди пишайся своєю вітчизною...
Витерпів досить російський народ,
Витерпів цю він дорогу залізною —
Витерпить все серед чорних негод!

Витерпить все — і широку та ясну
Сміливо путь прокладе в боротьбі...
Жаль тільки — жити в цю пору прекрасну
Не доведеться — мені і тобі.

III

Раптом свисток. І у полі безкрайньому
Зникла відразу юрба мертвяків.
«Бачив я, батеньку, в сні незвичайному, —
Ваня сказав, — тисяч п'ять мужиків.

Руських племен трударі, безмельники...
Він мені, батеньку, тихо сказав,
Що залізниці — вони будівельники!..»
А генерал реготав!

«Був я у стінах колись Ватікана.
По Колізею дві ночі ходив,
Бачив у Відні святого Стефана,
Що ж бо... народ ваш усе це створив?

Як же інакше мені розуміти?
Ви вже даруйте за сміх мій їдкий...
Чи й Аполлон Бельведерський, скажіте,
Гірший за горщик нічний?

Ось ваш народ — оці терми та бані,
Чудо мистецтва — він все сплюндрував!

«Я говорю не для вас, а для Вані...» —
Та генерал заперечить не дав.

«Всі англо-сакси, германці й слов'яни
Не будувати майстри — руйнувать!
Варвари! Зборище дике і п'яне...
Втім, треба Вані увагу віддати;

Смерті картиною гріх, щоб ви знали,
Серце дитяче бентежить, лякать.
Краще б дитині тепер показали
Сторону світлу....» —

IV

Радий показать!

Працю закінчено в злиднях, у горі;
Німець вже рейки чавунні кладе.
Мертві у землю закопані; хворі —
Всі у землянках; а ось там іде

Люд трудовий. До контори з'юрмився...
Думи у нього тяжкі, навісні...
Кожен підрядчику винен лишився,
Стали в копійку прогуляні дні!

Все записали десятники в книжку —
Хто брав на баню, був хворий чи як...
«Може, і є там ще трошечки лишку,
Хай уже буде... Хай буде вже так...»

В синім каптані — лабазник пихатий,
Круглий опецьок, червоний, як мідь,
Іде підрядчик по лінії в свято,
Іде роботи' свої поглядіть.

Люд перед ним розступився уклінно...
Піт витирає купчина з лица.
Каже, під боки узявпись картинно:
«Добре... чого ж... молодця!.. молодця!..

З богом, по хатах... — я поздоровляю!
(Шапки скидайте — коли говорю!) —
Бочку робочим вина виставляю
І — *недоплату дарю!*»

Хтось там «ура» закричав. Підхопили
Ще голосніше із краю у край.
Вже і десятники бочку котили...
Тут би і ледарю тільки подай!

Випрягли коней; і люди купчину
Враз повезли... Довго шум не змовкав...
Що, генерале, утішну картину
Я вам тепер змалював?..

Радіє ворог, і у замішанні
Вчорашній друг з докорою мовчить,
І ви, і ви зrekliся в хвилюванні, —
А ви ж були зі мною кожно мить, —
Великі й славні мученицькі тіні!
О, як за вами гірко я ридав,
Над вашим прахом преклоняв коліна,
За вас помститись палко присягав.
Зате людці кричать «Радієм!» — лунко
Й спішать в обійми нового раба,
Приковуючи жирним поцілунком
Сердегу до ганебного стовпа.

1866

ПІСНЯ

Відпусти, мене, рідненька,
В світ під сонце й зорі!
Не травою в полі, ненько, —
Я зросла при морі.

Не рибальські в снах вітрила —
Кораблі я бачу.
Сумно! тут, матусе мила,
Юні роки трачу.

Наче в клітці тут я, ненько,
Сон кругом глибокий,
Відпусти мене, рідненька,
В даль, у світ широкий,

Де сама ти хвилю білу
Груддю розсікала,
Де тебе я горду, смілу
І щасливу знала.

Ти без пісні перемоги
Берега дісталась,
Та хоч раз життя убоге
Щастям осіялось.

Хай зламаюсь я від горя,
Не жалій мене ти!
Квітка та, що біля моря, —
Не втече від смерті.

Все одно! сьогодні тихо,
Завтра буря гряде,
Розіграється на лихо,
Вітер з моря встане.

В день один піску нагонить
На приморську квітку
І навіки похоронить!..
Відпусти, мій світку!..

1866—1867

Присвячується невідомому другові, який надіслав мені вірш «Не може бути»

Умру я швидко. Спадок геть ледачий,
О рідний краю, я лишу тобі!
Під диким тиском вік минув дитячий,
А молодість — в завзятій боротьбі.
Недовга буря зміцнює нам силл,
Хоча на мент бентежить нам спокій,
Та довга нас униз навіки хилить,
Лишаючи в душі лиш боязкій
Бажання тихі. Вражень тих огидних
Роки на мні лишили вічний знак.
Як мало знав натхнення хвиль свободних,
О краю рідний, твій сумний співак!
Яких завад не зустрівач він згодом,
Верстаючи свій шлях мов уночі!
За краплю крові, спільную з народом,
Дрібний мій труд в заслугу полічи!

Не торгував я лірою, та руки.
Коли грозила доля, зла змія,
Фальшиві з ліри добували звуки...
І ось сьогодні одинокий я!
А зразу йшов з громадкою гучною. —
Та де тепер мені шукати їх?
Одні давно розсталися зо мною,

Других я й сам не пушу на поріг.
Одні живі ще, горем недобиті,
А інші вільні вже з земних оков...
За те, що я лишився сам на світі,
Що я ні в кім опори не знайшов,
Що, друзів тратячи, я з кожним годом
Врагів стрічав щораз густіший рій,
За краплю крові, спільною з народом,
Пробач мені, о рідний краю мій!

Я мав мету твої співати болі,
Народе, що терпцем дивуєш всіх,
І кинуть хоч промінчик світла-волі
На шлях, яким тебе провадить біг.
Та люблячи життя з принадами мілкими
І звичкою прив'язаний до них,
Я до мети йшов кроками хиткими,
Себе для неї посвятить не міг,
Тому й мій спів безслідно перелинув
І до сердець народу не дійшов.
Одне лише я в ньому ясно кинув:
До тебе, рідний краю мій, любов!
За те, що, надіючись з кожним годом,
Її в душі зумів я зберегти,
За краплю крові, спільною з народом
О краю мій, гріхи мої прости!

Не ридай так безумно над ним, —
Добре вмерти іще молодим!

Безпощадна буденність ні тіні
Не поклала над ясным чолом, —
Стань навколішки, у безгомінні,
Його кучері вкривши вінком!
Перед ним ти схилися відразу,
Безліч їх полягло в боротьбі,
Ти не раз відчувала в собі
За велике імення образу!
Гомінка його слава тепер:
У холодних обіймах могили
Не боїться, хто чистим помер,
Ні помилок, ні злоби, ні сили...

Не скажу я, що брат твій не знав
Волі гордої мрійних заgrav,
Та, ти знаєш, хто ближнього любить
Понад славу, що лине з грудей,
Той і славу свідомо погубить,
Якщо жертва рятує людей.
Та в житті осоружні є сили —
В кого кроки не слабли на мить

На порозі тюрми та могили?
Довгі роки в нас славі не жить.

Руський геній віддавна вінчає
Тих, які небагато живуть,
Про яких наш народ зазначає:
«Вороги у щасливого мруть,
У нещасного друг помирає...»

1868

МАТИ

Вона була прибита від печалі,
І часом тим, як три орли — сини
Круг неї бавились веселі, жартівливі —
Її уста журливо шепотали:
«Сини мої! Нащо вас привела?
На горенько, лебедики, незважне...
Ви підете шляхом прямим одважне —
І не мине вас ваша доля зла!»
Не плач при них, намучена мати,
Не затемряй їх ясного лиця!
Але навчай їх змалку поважати,
Що є часи, стороки без кінця,
Коли нема найкращого жадати,
Як страдного, тернового вінця.

1868

ДОМА — КРАЩЕ!

В Європі — вигóди. Та я не зміню
На край чужоземний свій рідний куток.
Вернувшись, з коляски на воза сідаю,
І гайда на лови! На славу деньок!

Під сонцем осіннім знайома картина
Знудьгованим зорам нова...
О матінко Русь! ти вшановуєш сина
Так ніжно, що обертом йде голова!

На мене твої мужики виганяли
Із лісу день цілий звірів,
Вночі ж по дорозі назад все палали
Пожежі твоїх хуторів.

1868

Духота; ніч довга, похмура;
 Без волі, без долі — та ж смерть!
Хоч би ще наринула буря,
 Бо чаша вже повна ущерть!

Гримни ж над безоднею моря,
 По полю, по лісу шугай
І чашу всесвітнього горя
 Розхлюпай украй!..

1868

РАНОК

Ти смутна, ти страждаєш душею:
Вірю — тяжко позбутись ярма.
Із гіркою нуждою цією
Тут у згоді природа сама.

Тут безмежно сумні й жалюгідні
Пасовиська, поля і луги,
Сонні галки змокрілі, безрідні,
Що вкривають ці чорні стоги;

Конячина з господарем п'яним
Тут біжить через силу навскач
В далину, що за синім туманом,
Тут похмурее небо... Хоч плач.

Та не краще і місто багате:
Ті ж хмарини по небу пливуть;
Жаско нервам — залізні лопати
Там по бруку невпинно скребуть.

Починається всюди робота;
Вдарив дзвін з каланчі на пожар.
І когось уже до ешафота
Невблаганний провозить жандар.

На світанку повія, як завше,
Поспішає, лишивши готель;
Офіцери, карету найнявши,
Ідуть з міста: знать, буде дуель.

Крамарі, ледь сіріє край неба,
У юрмі пробігають людській.
Цілий день їм обмірювать треба,
Аби шлунок наповнити свій.

Бах! з фортеці ревнули гармати.
Повінь може столицю залить...
Хтось помер: на подушці пухнатій
Ступня першого Анна лежить.

Двірник злодія лупить — попався.
Гонять гуси комусь для харчів;
В домі галас тривожний здійнявся,
Постріл — хтось із життям покінчив...

СТРАШНИЙ РІК

(1870)

Рік страшний! Газетні демагоги,
Різанини видиво страшне,
Рік убивств, і крові, і знемоги, —
Ти замучив, ти згубив мене.

Де твої зусилля, о Любове?
Розуме! — де твій жаданий труд?
На бенкеті злочину і крові
Грім гармат і тихий брязкіт пут.

Клятий рік готує й для онуків
Чорне сім'я розбрату й війни,
Бо нема у світі ніжних звуків,
Бо нема любові й тишини!

Там, де лють і страх запанували,
Де вони з любові точать кров,
Стогони над світом залунали.
Тільки ви, поезії сигнали,
Мовчите, вам не звучати знов.

Голос твій, поезіє, безсилий,
Марно, без ужитку пропаде,
Наче цвіт, що холоди згубили,
Мов зоря, що в темряву спаде.

Геть же, геть, о сумніви безмежні!
Як на думку спасти ви могли?
Вірю: в світі в серця бентежні,
Ті, що вільним словом розцвіли.

Та гримів, як вже вони вродились,
Той же грім, та сама кров текла —
І серця несміливі скорились,
Як пташки в негоду, причаїлись
І чекають світла і тепла.

Між 1870 і 1874

ЕЛЕГІЯ

Мінлива мода нам говорить в час останній,
Що в віршах з темою «народного страждання»
Давно кінчити час, бо це — старовина...
Не вірте, юнаки! Не старіє вона.
О, якби постаріть вона могла з літами —
Розцвів би божий світ! Та поки ланцюгами
Обплутано його, й покірні батогам
Народи-страдники прислужують катам,
Співать про муки їх, служить їм буде муза,
І цілий світ не зна прекрасніше союза!
Про долю бідаків нагадувать юрбі,
Коли від насолод вона не при собі
Танцює та співа, торочити вельможам
Про милосердя ми такóж, звичайно, можем...
Я ліру присвятив народові своєму!..

Можливо, я помру незнаний ще йому,
Та я йому служив — і серця сум не мучить...
Нехай у ворога не кожен воїн влучить,
Та йдіть до бою всі — всіх кличе боротьба!
Я красний бачив день — Росія без раба!
Солодкими сльозами я тоді залився...
«Чи не наївно ти зрадив і захопився? —
Шепнула муза тут. — Вперед, народу син!
Народ наш звільнено, та чи щасливий він?»

Почую пісню жниць порою золотою.
Чи звільна дід старий ступає за сохою,
Чи хлопчик весело співає та свистить —
Віднести батькові снідання в степ спішить:
Чи сяє серп, чи коси дзвонять зрання, —
Я відповіді жду на потайні питання,
Що в мозкові киплять: прогрес останніх літ
Чи зменшив на полях гіркий селянський піт,
І рабство вікове змінивши, ждана й мила
Свобода, зрештою, у нас хіба змінила
Народну долю злу? Або дівчат пісні?
Чи не такі ж вони, як і колись, смутні?

Вже вечір надійшов. Схвильований думками,
По нивах, по лугах, між пишними стогами
Задумливо броджу в студеній тихій тьмі,
І сам собою спів складається в умі.
Недавніх тайних дум хвилююче натхнення:
На трудовий народ я зву благословення,
На ворогів його — небесну кличу лють,
Для друзів же його — могутності молю!
Той спів мій голосний підносять доли, ниви,
Несе гірська луна, повторюють шумливо
Ліси... Природа вся відповіда мені,
І тільки той, кому співаю в тишині,
Про кого мрію я, ким сню і дні і ночі —
Не чує він мене й відповідать не хоче.

ПРОРОК

Не дорікай: «Забув він осторогу!
Сам згубу кличе... хто пак винен тут?»
Не гірше нас він бачить неспромогу
Добру служити, а лякатись пут.

Бо любить він безмежніше та вище,
В душі ні крихти світових заман.
«Заради брата йдуть на кладовище,
Заради себе топчуть людський лан!»

Так він гада — і смерть для нього мила;
Не скаже він: життя є потрібніш;
Не скаже він, що марно згине сила:
Свою недолю він зазнав давніш.

Враги його поки що не розп'яли;
Та прийде час — він не мине хреста;
Його послав бог Гніву та Печалі
Царям землі згадати про Христа.

1874

Незабаром дістанусь я тліну.
Хороше́, як умрем, але тяжко вмирать...
Чи хто зронить па мене сльозпну,—
Байдужé: я не буду благать.

Я дворянському нашому роду
Слави співом своїм не надав,
І не зменше чужим я народу
Помираю, як жить починав.

Братства, приятні струни співучі
Мені змалку порвала судьба:
Вороги мої тільки живучі,
Друзяків же взяла боротьба.

Недочуті пісні їх віщливі,
Зрада голос урвала співцям!
На менé їх поличчя журливі
Лиш докірливо дивляться з рам...

1874

ЯК ПРИХОДИТЬ ПЕРЕЛЯК

Взяв би перо, та в душі суперечності.
Думку залякує страх:
Не перейти б за межу обережності, —
В голову в'їлось, мов цвях!

Вранці ми наше село навіщали,
Де я родився, зростав.
Серце, підкорене давній печалі,
Стислось, запитання ум нашептав:

Земства свободу, рухи новітні
Час провіщає новий.
Чому ж обнови сліди непомітні
В бідній вітчизні моїй?

Давні мелодії тугу вповнюють
Так, як в дитячих літах.
І про терпіння про нове вимолюють
Попки ті ж по церквах.

Темрява та ж селянина вільного, —
Був і зостався — бідак.
Де ж вона — тайна достатку народного?
Ворон в одвіт мені каркнув: «Дивак!»

Я грубіяна облаяв як слідує.
На телеграфну він нить
Перелетів: «Не депешу, хто відає,
Хоче в столицю пустить?»

Думка дурна, але я, не вагаючись,
Влучно прицілювся. Постріл гримить.
Падає птиця, об землю вдаряючись,
Нить телеграфу дрижить...

1870, квітень 1876

ЗІНІ

На життя іще ти маєш право,
Я ж кінчаю шлях життєвий свій.
Я умру — моя погасне слава,
Не тужи за нею, не жалій.

Славу цю поглине швидко Лета,
Не горить їй довго. У мені
Боротьба приборкала поета,
А бійця приборкали пісні.

Лиш тому ніколи не вмирати,
Хто себе усього віддає
Для боріння за людину-брата,—
Він життя переживе своє...

1876

ДРУЗЯМ

Я помиривсь з необхідною долею:
Годі ці муки пекельні тягнуть,
Годі боротись безсилою волею:
Швидше жадаю навіки заснуть!
Вам же не марно жить, друзі шановнії,
І полягти у могилі такій,
Щоб постели широчезні, народнії
Слід протоптали до неї мерщій.

1876

СІЯЧАМ

Сіячу знань в нашу ниву народную!
Землю знайшов неврожайну, голодну,
Плюсклі, мабуть, сімена?
Сили слабкі? А чи серце вагається?
Врунами бідними труд позначається,
Доброго мало зерна!
Де ж ви, умілі, з бадьорими лицами,
Де ж ви, із повними жита сійницями?
Труд піднесіть, що не сходить сторницею
Аж до висот!
Сійте розумне, і добре, і вічне,
Сійте! Спасибі вам скаже довічне
Руський народ...

1876

Дні ідуть... Повітря ледве лине.
На шляху фатальнім — світ старий...
Страх яка безжалісна людина!
Не діждеться захисту слабий!

Та... мовчи у люті справедливій!
Кари віку й людям не проси:
Давши волю ліриці чутливій,
Сплинеш слізьми в нинішні часи.

1876

ПОЕТОВІ

Куди не глянь — скрізь здирства,
гніт і муки,
Під руйновищем праця і любов,
А ти мовчиш, спустив безсило руки,
І з сорому твоя палає кров.

Ти ремствуєш на свій талан співничий,
Що надано хіба на глум тобі, —
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

1877

Чорний день! як хліба старцю треба,
Смерті, смерті я прошу у неба,
Я прошу її у лікарів,
В цензорів, у друзів, ворогів,
До російського кричу народу:
Коли можеш, визволяй!
Опусти мене в живущу воду,
Або мертвої давай.

1877

О Музо! я на схилі віку!
Хай завинив багато я,
Нехай людська злоба щодня
Мій огріх збільшує без ліку —
Не плач! ти сповнена краси,
Не глузуватимуть над нами:
Між мною й чесними серцями
Порвать навек ти не даси
Живого, кривного союзу!
Не руський — з нехиттю в очах
Погляне на бліду, в синцях,
Побиту нагаями Музу...

1877

Я стомлений, стомлений... час і заснуть!
Росіє! ти скривджена, знаю;
А все ж, оглядаючи пройдену путь,
Змужніння в ході помічаю.

1877

ПРИМІТКИ

БАТЬКІВЩИНА.

В одному з фрагментів автобіографії поет повідомляє, що Белінському сподобалися в цих віршах «зародки заперечення», тобто соціального протесту.

«ЇДУ Я МІСТОМ У ТЬМІ НЕПРОГЛЯДНІЙ...»

Вірш вразив сучасників правдивістю у змалюванні різких картин нестерпних злигоднів народу. Гурток Белінського був від цього вірша в захопленні: «Кавелін розповідав, що коли Некрасов уперше прочитав гуртківцям щойно написаний «Їду я містом...», то всі були настільки вражені, що із сльозами на очах кинулися обнімати поета» (Л. Ф. Пантелєв, Із спогадів минулого. М.-Л., 1934, стор. 155). Цензура визначила цей вірш як такий, що підриває моральні та релігійні основи.

«БЛАЖЕН ПОЕТ...»

Вірш написано на смерть Гоголя (Гоголь помер 21 лютого 1852 року). Некрасов високо цінував творчість «чесного сина своєї землі», який «писав не про те, що було легшим для його таланту, а домагався писати те, що вважав за корисніше для своєї вітчизни».

ПАМ'ЯТІ БЕЛІНСЬКОГО.

Цього вірша Некрасов написав до десятиріччя від дня смерті Белінського, який, як відомо, відіграв неабияку роль в його літературній долі.

В. Г. БЕЛІНСЬКИЙ.

Надруковано вперше в «Полярной звезде» 1859 р., кн. V, у відділі анонімних творів. Офіційно Белінського виключили з університету за «неуспішність» в заняттях. Насправді ж його виключили за антикріпосницьку п'єсу «Дмитрій Калінін». У творі цілий ряд натяків на історичні й сучасні Некрасову факти. *Та почалась тоді тривога в Парижі буйному* — йдеться про лютневу революцію 1848 року і проголошення республіки. *Катюга думки Бутурлін* — Бутурлін Д. М., був головою секретного комітету, жорстоко переслідував пресу. *Закрийте університети* — Микола I, наляканий подіями того часу, мав намір закрити університети.

«У ДНІ ЖАХЛИВОЇ ВІЙНИ...

Вірш написано під враженням подій Кримської війни.

«ЗАМОВКНИ, МУЗО СМУТКУ І ВІДПЛАТИ!»

Завершальний вірш першого етапу творчості поета. Не випадково саме ним замикається перше видання книжки «Вірші М. Некрасова» (1856).

ШКОЛЯР.

«Архангельським мужиком» Некрасов називає Ломоносова.

ДУМКИ БІЛЯ ПАРАДНОГО ПІД'ЇЗДУ.

Перша публікація («Колокол», 1860, 15 січня, № 61) без підпису. В легальній пресі вірш появляється лише

через п'ять років після написання. Кінцівка вірша, починаючи зі слів «Покажи мені край неймовірний» стала однією з улюблених студентських пісень 60—70 років.

ЛИЦАР НА ЧАС.

Частина задуманої великої поеми, героєм якої мав бути сам Некрасов. Задум не здійснився. Надруковано було два уривки: «На Волзі» (Дитинство Валежникова) та «Лицар на час».

ПЛАЧ ДІТЕЙ.

У примітці до нового видання Некрасов писав: «Цей вірш належить в оригіналі одній англійській письменниці і добре там знаний... Я мав прозовий підрядник і дуже мало дотримувався оригіналу... Він мені дуже дорогий». Вірш написаний Елізабет Баррет Браунінг, але Некрасов, використавши тему, створив нову, цілком оригінальну поезію.

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА.

Вперше опубліковано з копії, що належала сестрі Некрасова А. О. Буткевич, у львівському журналі «Зоря» в березні 1886 року.

Відомо, що співробітники «Современника» шанобливо ставилися до Т. Г. Шевченка. Сам Некрасов добре знав біографію поета і друкував у своєму журналі переклади його віршів.

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ.

Образ навіяний ігровою піснею українських дівчат. Некрасов використав, як встановлено, прозові комен-

тарі до неї, написані видатним українським етнографом і фольклористом професором М. О. Максимовичем. Він писав: «У цьому *зеленому шумі* дівчат відгукнувся Дніпро. Одного весняного ранку я побачив тут, що і *води* Дніпра, і його піщана Біла коса за Шумилівкою, і саме *повітря* над ними — *все* було *зелене*... Того ранку дув поривчастий *горовий*, тобто *верховий вітер*, набігаючи на прибережні *вільхові* кущі, що саме цвіли, він зривав з них цілі хмари *зеленкуватого квіткового пилу* і розносив його на весь *полудневий небосхил*».

Порівняймо у вірші:

Гуляючи розходиться
Враз *вітер горовий*:
Хитне густими *вільхами*,
Квітчаний пил підійме він.
Як оболочок: *зелене все* —
Повітря і вода!

ОРИНА, МАТИ СОЛДАТСЬКА.

А. О. Буткевич засвідчує своїми спогадами, що «Орина, мати солдатська, сама йому (Некрасову) оповіла своє жахне життя. Він говорив, що неодноразовс робив так, щоб погомоніти з нею, а то боявся сфальшувати».

ПАМ'ЯТІ ДОБРОЛЮБОВА.

Пізніше Некрасов зробив до вірша примітку: «Слід зауважити, що я дбав не про достовірність факту, а намагався показати той ідеал громадського діяча, що його свого часу лелівав Добролюбов».

ЗАЛІЗНИЦЯ.

В основу вірша лягли факти справжні: будівництво Миколаївської (нині Жовтневої) залізниці між Петербургом і Москвою. П. А. Клейнміхель — головнокомандуючий шляхами — для прискорення будівництва залізниці не жалів робітників. Будівництво тривало впродовж 1842—1852 років. (*В пальті на червоній підкладці*).— Шинель на червоній підкладці носили генерали.

«НЕ РИДАЙ ТАК БЕЗУМНО НАД НИМ...»

«Навіяно смертю Писарєва і присвячено М. О. Маркович». писав поет на своєму примірнику вірша. М. О. Маркович — видатна українська письменниця Марко Вовчок. Писарєв втопився в Дуббельні під час морського купання 4 липня 1868 року.

ПРОРОК.

Вірш про М. Г. Чернишевського, який перебував тоді у вілюйській в'язниці.

ЗМІСТ

Лірика народного поета. Володимир Капустін 5

ЛІРИКА

«Коли із мороку облуди...» Переклав М. Терещенко	23
Тройка. Переклав М. Терещенко	25
Батьківщина. Переклав І. Муратов	28
«Як відчувеш...» Переклав Б. Степанюк	31
«Іду я містом у тьмі непроглядній...» Переклав М. Рильський	33
«Незрівнянна красою...» Переклав Б. Степанюк	36
«Учора в шостій на Сінну...» Переклав М. Терещенко	37
«Іронії твоєї не люблю». Переклав А. Малишко	38
За містом. Переклав І. Гончаренко	39
«Блажен поет...» Переклав О. Новицький	40
Муза («Ні, Музи лагідної...») Переклав М. Терещенко	41
«Листи від жінки дорогої...» Переклав Б. Степанюк	45
Буря. Переклав М. Шпах	47
Пам'яті Бєлінського. Переклав І. Гончаренко	49
Незжата смужка. Переклав І. Пучко	50
«Цвіт життя...» Переклав М. Зісман	52
«Незнаний я». Переклав Д. Білоус	54
«Такий важкий їй випав хрест на долю...» Переклав О. Новицький	55
На батьківщині. Переклав Т. Масенко	57

В. Г. Белінський. Переклав О. Засенко	58
Забуте село. Переклав В. Бичко	66
«Замовкни, Музо смутку відплати!» Переклав М. Зісман	68
Демону. Переклав В. Коптілов	69
«У дні жахливої війни...» Переклав І. Пучко	71
Поет і громадянин. Переклав В. Коптілов	72
Прощай. Переклав М. Старицький	84
Школяр. Переклав М. Терещенко	85
«Я був у тебе на могилі...» Переклав І. Гончаренко	87
Думки біля парадного під'їзду. Переклав І. Муратов	89
Уривок («Ніч. Розкошів...») Переклав І. Франко	94
Пісня Єрьомоньці. Переклав Д. Білоус	95
Плач дітей. Переклав І. Гончаренко	99
Лицар на час. Переклав С. Голованівський	101
На смерть Шевченка. Переклав І. Пучко	110
Селянські діти. Переклав М. Рильський	111
«З кожним роком слабшають сили...» Переклав І. Пучко	121
Воля. Переклав Д. Білоус	122
«Надривається серце від муки...» Переклав І. Муратов	123
Зелений Шум. Переклав М. Рильський	125
«Саме в розпалі...» Переклав П. Усенко	128
Орина, мати солдатська. Переклав І. Вирган	130
Пам'яті Добролюбова. Переклав О. Новицький	136
Повернення. Переклав Д. Білоус	138
Залізниця. Переклав В. Бичко	140
«Радіє ворог...» Переклав Ф. Скляр	147
Пісня «Відпусти мене, рідненька...» Переклав І. Гончаренко	148
«Умру я швидко...» Переклав І. Франко	150

«Не ридай так безумно над ним...» <i>Переклав</i> <i>Л. Дмитерко</i>	152
Мати. <i>Переклав М. Старицький</i>	154
Дома — краще! <i>Переклав Ф. Скляр</i>	155
«Духота...» <i>Переклав М. Старицький</i>	156
Равок. <i>Переклав Д. Білоус</i>	157
Страшний рік. <i>Переклав І. Гончаренко</i>	159
Елегія. <i>Переклав І. Муратов</i>	161
Пророк. <i>Переклав П. Грабовський</i>	164
«Незабаром дістанусь я тліну...» <i>Переклав</i> <i>М. Старицький</i>	164
Як приходять переляк. <i>Переклав І. Гонча-</i> <i>ренко</i>	165
Зіні («На життя іще ти мавш право...») <i>Пе-</i> <i>реклав І. Гончаренко</i>	167
Друзям. <i>Переклав М. Старицький</i>	168
Сіячам. <i>Переклав О. Новицький</i>	169
«Дні ідуть...» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	170
Поетові («Куди не глянь...») <i>Переклав М. Ста-</i> <i>рицький</i>	171
«Чорний день!..» <i>Переклав Ф. Скляр</i>	172
«О музо!..» <i>Переклав М. Терещенко</i>	173
«Я стомлений, стомлений...» <i>Переклав Б. Сте-</i> <i>панюк</i>	174
Примітки. <i>Склав В. Капустін</i>	175

**НИКОЛАЙ АЛЕКСЕЕВИЧ
НЕКРАСОВ**

Л и р и к а

(На українском языке)

**Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42**

**Редактор С. М. Литвин
Художній редактор В. В. Машков
Художник В. М. Дозорець
Технічний редактор Л. Д. Макарчук
Коректори С. А. Йовенко, Л. А. Володіна**

**Виготовлено на
Київській книжковій фабриці «Жовтень»
Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР,
Київ, вул. Артема, 23а.**

**Здано на виробництво 29.XII 1970 р.
Підписано до друку 26.III 1971 р.
Папір № 1. Формат 84×108^{1/32}.
Фізичн. друк. арк. 5,75.
Умовн. друк. арк. 5,365.
Обліково-видавн. арк. 5,084.
Ціна 42 коп. Зам. 1.
Тираж 8000.**

«Сестрою народу» називав М. О. Некрасов (1821—1878) свою музу. Глибока правда цього самовизначення стверджується не тільки його творчістю, що була одним з найбільших досягнень російської літератури, але й усім життям поета-демократа.

До книжки ввійшли «Зелений Шум», «Селянські діти», «Орина, мати солдатська», «Думки біля парадного під'їзду», «Залізниця» та інші перлини лірики великого російського поета.

42 кон.